

ประวัติ

วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร

กรมศิลปากร

พิมพ์เผยแพร่ในงานกฐินพระราชทาน

ณ วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร

อำเภอเมืองนครศรีธรรมราช จังหวัดนครศรีธรรมราช

วันเสาร์ ที่ ๑๖ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๑๕

สงวนลิขสิทธิ์

ห้ามทำซ้ำ ดัดแปลง หรือเผยแพร่ต่อสาธารณชนซึ่งส่วนหนึ่งส่วนใด
หรือทั้งหมดของหนังสือเล่มนี้ ไม่ว่าจะอยู่ในรูปแบบของการ
คัดลอก เลียนแบบ ทำสำเนา ฯลฯ หรือนำไปเผยแพร่ในรูปแบบใดๆ
นอกจากจะได้รับอนุญาตเป็นลายลักษณ์อักษรจากกรมศิลปากร

All rights reserved

No part of this book may be reproduced in any
form or by any mean without prior written permission
from the Fine Arts Department.

“ทำซ้ำ” คือ การคัดลอก เลียนแบบ ทำสำเนา ทำแม่พิมพ์ บันทึกเสียง บันทึกภาพ ฯลฯ
จากต้นฉบับ หรือสำเนา หรือจากการโฆษณาในส่วนอันเป็นสาระสำคัญ ไม่ว่าจะทั้งหมดหรือบางส่วน

หรือ “ดัดแปลง” คือ การทำซ้ำโดยเปลี่ยนรูปใหม่ ปรับปรุงแก้ไข เพิ่มเติมงาน ฯลฯ ในส่วนที่เป็น
สาระสำคัญ ไม่ว่าจะทั้งหมดหรือบางส่วน

หรือ “เผยแพร่ต่อสาธารณชน” เช่น การแสดง การบรรยาย การจำหน่าย การทำให้ปรากฏ
ด้วยเสียง ด้วยภาพ ฯลฯ หรือโดยวิธีอื่นใด ซึ่งงานที่ได้จัดทำขึ้น

หอสมุดแห่งชาติ
สำนักงานหอสมุดแห่งชาติ

ปกเลขที่ ๑๗ กษ

ประวัติ

วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร

กรมศิลปากร

พิมพ์เผยแพร่ในงานกฐินพระราชทาน

ณ วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร

อำเภอเมืองนครศรีธรรมราช จังหวัดนครศรีธรรมราช

วันเสาร์ ที่ ๑๖ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๑๕

ประวัติวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร
ของกรมศิลปากร
เลขหมู่หนังสือ ๒๔๔.๓๑๓๕

พิมพ์ครั้งแรก ๑,๐๐๐ เล่ม พ.ศ. ๒๕๑๘
เนื่องในโอกาสรับพระราชทานผ้าพระกฐิน
ทอด ณ วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร
จังหวัดนครศรีธรรมราช

ท.ด. 27

หน้า

294. 3135

ท 295 2

หน้า 13

เลขทะเบียน ๖๖๗ ๑๐๖๐๘ ๖๗

พิมพ์ที่ : โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี

๑๕๕๒๐

NSTNL SENAYAN

คำนำ

เมื่อกรมศิลปากรได้รับพระราชทานผ้าพระกฐินไปทอด ณ พระอารามใดก็ได้มอบให้เจ้าหน้าที่พยายามเรียบเรียงและจัดพิมพ์ประวัติของพระอาราม ตลอดจนเรื่องราวเกี่ยวข้องกับท่านผู้สร้างและปฏิสังขรณ์พระอารามนั้น ๆ แจกจ่ายเป็นบรรณการแก่พุทธศาสนิกชนผู้ร่วมในการบำเพ็ญกุศลโดยทั่วกัน และได้ทำติดต่อกันตลอดมา เช่น

วันที่ ๑๒ พฤศจิกายน ๒๕๐๑ นำผ้าพระกฐินไปทอด ณ วัดกาญจนสิงหาสน์ กรุงเทพมหานคร พิมพ์ประวัติวัดกาญจนสิงหาสน์

วันที่ ๕ พฤศจิกายน ๒๕๐๒ นำผ้าพระกฐินไปทอด ณ วัดกุสุตาราม กรุงเทพมหานคร พิมพ์ประวัติวัดกุสุตาราม

วันที่ ๒๑ ตุลาคม ๒๕๐๓ นำผ้าพระกฐินไปทอด ณ วัดพระยาทำ กรุงเทพมหานคร (บั้นไม่ได้พิมพ์หนังสือ)

วันที่ ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๐๔ นำผ้าพระกฐินไปทอด ณ วัดกาญจนสิงหาสน์ กรุงเทพมหานคร พิมพ์มูลเหตุแห่งการสร้างวัดในประเทศสยาม พระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ (ไม่ได้พิมพ์ประวัติเพราะทอดซ้ำ)

วันที่ ๑ พฤศจิกายน ๒๕๐๕ นำผ้าพระกฐินไปทอด ณ
วัดอัมพรสวรรค์ กรุงเทพมหานคร พิมพ์ประวัติวัดอัมพรสวรรค์
พร้อมด้วยหมายรับสั่งในรัชกาลที่ ๓

วันที่ ๒๒ ตุลาคม ๒๕๐๖ นำผ้าพระกฐินไปทอด ณ
วัดชนะสงคราม กรุงเทพมหานคร พิมพ์ประวัติวัดชนะสงคราม

วันที่ ๖ พฤศจิกายน ๒๕๐๗ นำผ้าพระกฐินไปทอด ณ
วัดเทพธิดาราม กรุงเทพมหานคร พิมพ์กลอนเพลงยาว เรื่อง
หม่อมเป็ดสวรรค์ และพระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสร-
สุภาเทพ

วันที่ ๑ พฤศจิกายน ๒๕๐๘ นำผ้าพระกฐินไปทอด ณ
วัดสุวรรณาราม กรุงเทพมหานคร พิมพ์ประวัติวัดสุวรรณาราม

วันที่ ๑๖ พฤศจิกายน ๒๕๐๘ นำผ้าพระกฐินไปทอด
ณ วัดราชสิทธิาราม กรุงเทพมหานคร พิมพ์ประวัติวัดราช-
สิทธิาราม

วันที่ ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๑๐ นำผ้าพระกฐินไปทอด ณ
วัดสังข์กระจาย กรุงเทพมหานคร พิมพ์ประวัติวัดสังข์กระจาย

วันที่ ๑๘ ตุลาคม ๒๕๑๑ นำผ้าพระกฐินไปทอด ณ
วัดชนะสงคราม กรุงเทพมหานคร พิมพ์หนังสือพระกฐินวินิ-
ฉัยกถา (เพราะทอดเช้า)

วันที่ ๒๒ พฤศจิกายน ๒๕๑๒ นำผ้าพระกฐินไปทอด ณ วัดใหญ่สุวรรณาราม จังหวัดเพชรบุรี พิมพ์ประวัติวัดใหญ่สุวรรณาราม

วันที่ ๘ พฤศจิกายน ๒๕๑๓ นำผ้าพระกฐินไปทอด ณ วัดเสาชิงทอง จังหวัดลพบุรี พิมพ์ประวัติวัดเสาชิงทอง และงานของกรมศิลปากร

วันที่ ๑๖ ตุลาคม ๒๕๑๔ นำผ้าพระกฐินไปทอด ณ วัดเขาบางทราย จังหวัดชลบุรี พิมพ์ประวัติวัดเขาบางทราย และบทขับร้องเพลงไทยบางบท

วันที่ ๑๒ พฤศจิกายน ๒๕๑๕ นำผ้าพระกฐินไปทอด ณ วัดพระธาตุคุดอยสุเทพ จังหวัดเชียงใหม่ พิมพ์ประวัติวัดพระธาตุคุดอยสุเทพ

วันที่ ๑ พฤศจิกายน ๒๕๑๖ นำผ้าพระกฐินไปทอด ณ วัดพนัญเชิงวรวิหาร จังหวัดพระนครศรีอยุธยา พิมพ์ประวัติวัดพนัญเชิงวรวิหาร

วันที่ ๑๙ ตุลาคม ๒๕๑๗ นำผ้าพระกฐินไปทอด ณ วัดช้างค้ำวรวิหาร จังหวัดน่าน พิมพ์ประวัติวัดช้างค้ำวรวิหาร

วันที่ ๘ พฤศจิกายน ๒๕๑๘ นำผ้าพระกฐินไปทอด ณ วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร พิมพ์ประวัติวัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร

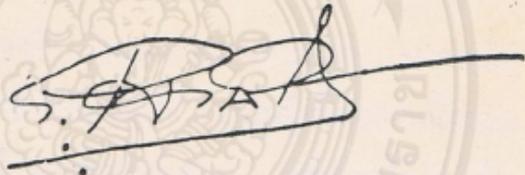
ในปี พ.ศ. ๒๕๑๙ นี้ กรมศิลปากรได้รับพระราชทาน
 ผ้าพระกฐินไปทอด ณ วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร อำเภอ
 เมืองนครศรีธรรมราช จังหวัดนครศรีธรรมราชจึงมอบให้ น.ส.
 เพลินพิศ กำราญ นักอักษรศาสตร์ ๔ งานวัฒนธรรมและจารีต
 ประเพณีเป็นผู้ค้นคว้าเรียบเรียงประวัติวัดนี้ นายธวัช รัตนนาคิชาติ
 หัวหน้างานวัฒนธรรมและจารีตประเพณี เป็นผู้ตรวจแก้

ในการเรียบเรียงประวัติวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหารนี้
 เจ้าหน้าที่ได้เดินทางไปศึกษาสถานที่ระหว่างวันที่ ๑๔ - ๒๑
 กรกฎาคม ได้รับความร่วมมือช่วยเหลือจากนางกัลยา จุลนวล
 หัวหน้าพิพิธภัณฑ์สถานนครศรีธรรมราช และนายสวัสดิ์
 รัตนเสวี ข้าราชการสาขาหอสมุดแห่งชาตินครศรีธรรมราช
 ในการศึกษาสถานที่และเรื่องที่เกี่ยวข้องกับวัด จึงขอขอบคุณ
 ไว้ ณ โอกาสนี้

วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร เป็นปูชนียสถานสำคัญของ
 ภาคใต้ โดยเฉพาะองค์พระมหาธาตุเจดีย์ซึ่งบรรจุพระบรม
 สารีริกธาตุของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าท่านั้น เป็นที่เคารพ
 สักการของพุทธศาสนิกชนทั่วไป ส่วนสิ่งก่อสร้างอื่นในวัดก็มี
 ความสำคัญทางประวัติศาสตร์ สถาปัตยกรรม และศิลปกรรม
 จึงเป็นโบราณสถานที่น่าสนใจแก่อนุชนรุ่นหลังในการ

ศึกษาศิลปวัฒนธรรมซึ่งมีมาแต่โบราณ จะได้ตระหนักในความ
สำคัญของโบราณสถานและช่วยกันทะนุบำรุงให้ยั่งยืนสืบไป

กรมศิลปากรขออนุโมทนาทุกสถานในงานกฐินพระราช-
ทาน ซึ่งพุทธศาสนิกชนผู้มีจิตเลื่อมใสได้ร่วมกันบำเพ็ญมา
และได้บริจาคจตุปัจจัยไทยธรรมเนื่องในงานกฐินพระราชทาน
ประจำปี ขออำนาจแห่งผลบุญครั้งนี้จงบันดาลให้ทุกท่าน
ปราศจากโรครภัย และเจริญด้วย อายุ วรรณะ สุข พละ ปฏิภาณ
ธนสารสมบัติ ตลอดกาลนานเทอญ.

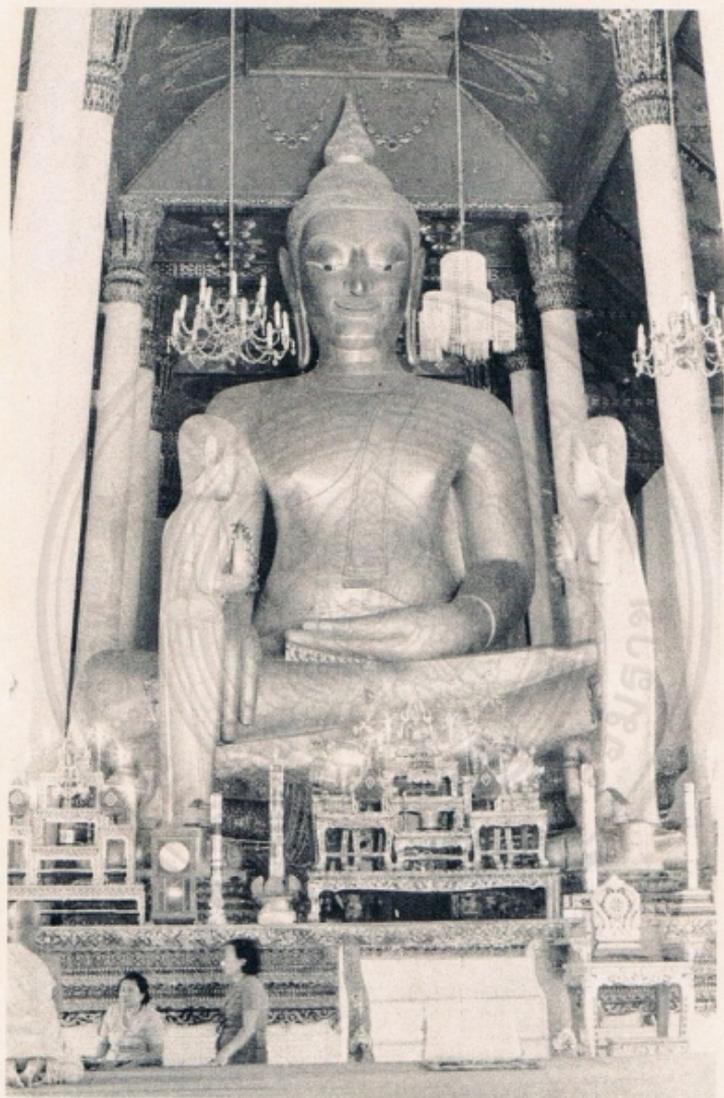

(นายรังสฤษดิ์ ชวนนัศรี)

อธิบดีกรมศิลปากร

พระมหาธาตุเจดีย์ วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร

พระประธานในพระวิหารหลวง

สารบัญ

	หน้า
คำนำ	ก
ประวัติวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร	๑
ชั้นและตำบลที่ตั้ง	๑
อาณาเขตวัด	๑
ประวัติความเป็นมาของวัด	๒
ความสำคัญของวัด	๓
โบราณสถาน โบราณวัตถุสำคัญในวัด	๓
พระมหาธาตุเจดีย์	๓
วิหารพระทรงม้า	๖
วิหารเขียน	๗
วิหารโพธิ์ลังกา	๙
วิหารสามจอม	๑๑
พระวิหารพระกัจจายนะ	๑๒
พระวิหารทับเกษตร	๑๒
วิหารคด	๑๓
เจดีย์รอบองค์พระธาตุ	๑๔
วิหารพระธรรมศาลา	๑๕

	หน้า
พระวิหารหลวง	๑๖
พระพุทธรบาทจำลอง	๑๘
วิหารโพธิ์พระเค็ม	๑๙
ศาลาศรีพุทธิสาร	๒๐
ต้นพระศรีมหาโพธิ์	๒๐
ประตูเขาวราช	๒๑
พระมหากษัตริย์กับวัดพระมหาธาตุ	๒๒
งานประจำปีของวัด	๓๖
ประกาศขึ้นทะเบียนวัดพระมหาธาตุเป็นโบราณสถาน	๓๖
จำนวนพระภิกษุจำพรรษา	๓๘
ลำดับเจ้าอาวาส	๓๙
การปกครองในวัด	๔๑
การศึกษาภายในวัด	๔๒
การสาธารณสุขการ	๔๔
ภาคผนวก	
ตำนานพระมหาธาตุ จังหวัดนครศรีธรรมราช	๔๕

ประวัติ

วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร จังหวัดนครศรีธรรมราช

ชั้นและตำบลที่ตั้ง

วัดพระมหาธาตุ เป็นพระอารามหลวงชั้นเอก ชนิด
วรมหาวิหาร ตั้งอยู่ในกำแพงเมืองโบราณ ที่ตำบลในเมือง
อำเภอเมืองนครศรีธรรมราช จังหวัดนครศรีธรรมราช หน้าวัด
หันไปทางทิศตะวันออก เป็นวัดที่เก่าที่มีความสำคัญมาแต่
โบราณ เดิมเรียกว่า วัดพระบรมธาตุ ต่อมาเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๕๘
ได้มีประกาศกระทรวงธรรมการ แผนกสังฆการี เรื่องจัด
ระเบียบพระอารามหลวง ลงวันที่ ๓๐ กันยายน พ.ศ. ๒๔๕๘
ให้เรียกว่าวัดพระมหาธาตุ

อาณาเขตวัด

วัดพระมหาธาตุมีเนื้อที่ ๓๑ ไร่ ๒ งาน ทิศเหนือติดต่อกับ
กับโรงเรียนวัดพระบรมธาตุ ทิศใต้จกกับถนนพระลาน ทิศ
ตะวันออกจกกับถนนราชดำเนิน ทิศตะวันตกจกกับถนน—
พระบรมธาตุ

ประวัติความเป็นมาของวัด

วัดพระมหาธาตุแต่เดิมมาจะมีพระภิกษุอยู่ประจำหรือไม่นั้น ยังไม่พบหลักฐานที่แน่นอน การบำรุงรักษาโบราณวัตถุโบราณสถานภายในวัด เจ้าผู้ครองนครร่วมกับพระเถระผู้ใหญ่ ซึ่งเป็นที่เคารพนับถือของประชาชนช่วยกันบูรณปฏิสังขรณ์เป็นครั้งคราว และเจ้าผู้ครองนครในสมัยนั้น ๆ จะได้ตั้งตำแหน่งสมณศักดิ์ให้พระสงฆ์รับภาระขึ้นโดยเฉพาะ คือตำแหน่งพระครูเหมเจติยานุรักษ์ เป็นหัวหน้า และมีผู้ช่วยอีก ๔ รูป คือ พระครูกาแก้ว มีหน้าที่รักษาพระมหาธาตุทางทิศบูรพา พระครูการาม มีหน้าที่รักษาพระมหาธาตุทางทิศทักษิณ พระครูกาชาติ มีหน้าที่รักษาพระมหาธาตุทางทิศประจิม พระครูกาเดิม มีหน้าที่รักษาพระมหาธาตุทางทิศอุดร แต่ตำแหน่งพระครูทั้ง ๕ นี้ก็ไม่ได้เข้าจำพรรษาในบริเวณองค์พระมหาธาตุ ยังคงจำพรรษาอยู่ในวัดเดิมของตน แต่มีหน้าที่ดูแลรักษาพระมหาธาตุร่วมกัน

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๘ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ได้เสด็จประพาสเมืองนครศรีธรรมราช ทรงเห็นว่าสมควรมีพระสงฆ์มาดูแลวัดพระมหาธาตุเป็นประจำ จึงรับสั่งให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร กรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ ซึ่งขณะนั้นทรงดำรงตำแหน่งอุปราช

มณฑลปักษ์ใต้ ให้นิมนต์พระสงฆ์จากวัดเพชรจริก ตำบลศาลา-
มีชัย อำเภอเมืองนครศรีธรรมราช จังหวัดนครศรีธรรมราช
ซึ่งมีพระครูวินัยธร (นุ่น) เป็นหัวหน้า ให้มาอยู่จำพรรษา
คู่แลร์กษาวัด จึงมีพระสงฆ์อยู่ประจำตลอดมาจนถึงปัจจุบัน
และได้รับพระราชทานนามว่า วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร
เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๘

ความสำคัญของวัด

ความสำคัญของวัดพระมหาธาตุอยู่ที่พระเจดีย์ใหญ่ที่
บรรจุพระบรมสารีริกธาตุของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
อันเป็นที่เคารพสักการะของพุทธศาสนิกชน ทุกวันจะมีพุทธ-
ศาสนิกชนจากที่ต่าง ๆ ทั้งภาคเหนือ ภาคกลาง ภาคตะวันออก
เฉียงเหนือ และภาคใต้ เดินทางมาสักการบูชาเป็นประจำ
บางพวกได้จัดหาผ้ามาห่มองค์พระมหาธาตุเจดีย์ บางพวกมี
ต้นไม้เงิน ต้นไม้ทองมาถวายเป็นพุทธบูชา ดังนั้นวัดพระ-
มหาธาตุจึงเป็นปูชนียสถานคู่บ้านคู่เมืองตลอดมา

โบราณสถานโบราณวัตถุสำคัญในวัด

พระมหาธาตุเจดีย์ พระมหาธาตุเจดีย์องค์เดิมซึ่งอยู่
ภายในองค์ที่เห็นอยู่ในปัจจุบัน เชื่อกันว่าสร้างขึ้นตามลัทธิทาง

พุทธศาสนาฝ่ายมหายาน เมื่อราว พ.ศ. ๑๓๐๐ สมัยที่อาณาจักรศรีวิชัยกำลังเจริญรุ่งเรือง แผลอาณาเขตเข้ามาครอบคลุมตลอดแหลมมลายูจนถึงเมืองไชยา ฉะนั้นพระมหาธาตุเจดีย์จึงสร้างตามแบบสถาปัตยกรรมของชาวศรีวิชัย มีรูปลักษณะคล้ายกับพระมหาธาตุเจดีย์ที่อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี คือทำเป็นมณฑปสำหรับประดิษฐานพระพุทธรูป มีเจดีย์บริวารซึ่งทำจำลองย่อส่วนจากองค์ประธานอยู่ทั้ง ๔ มุม และทำลดหลั่นกันขึ้นไปตามชั้น ส่วนยอดทำเป็นองค์สถูป ต่อมาปลายสมัยศรีวิชัยในราว พ.ศ. ๑๗๐๐ พระพุทธศาสนาฝ่ายหินยานในลังกาเจริญรุ่งเรืองมาก พระภิกษุสงฆ์จากประเทศต่าง ๆ เช่น พม่า มอญ และไทย ได้ไปศึกษาพระธรรมวินัยตามแบบลังกาเมื่อพระสงฆ์ไทยได้ศึกษาจบแล้ว จึงเดินทางกลับพร้อมทั้งได้ชักชวนพระภิกษุชาวลังกาให้มาตั้งคณะสงฆ์ขึ้นที่เมืองนครศรีธรรมราช ขณะนั้นพระมหาธาตุเจดีย์ซึ่งเป็นปูชนียสถานสำคัญของเมืองนครศรีธรรมราช กำลังชำรุดทรุดโทรม พระภิกษุชาวลังกาจึงมีศรัทธาซ่อมขึ้นใหม่ตามแบบสถาปัตยกรรมแบบลังกา แต่ไม่ได้ทำอันตรรายแก่องค์พระมหาธาตุเจดีย์ เพียงแต่ก่อเป็นสถูปแบบลังกาขึ้นใหม่ครอบองค์เดิมไว้ เหมือนกับ พระปฐมเจดีย์จังหวัดนครปฐม ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ก่อพระเจดีย์ครอบไว้

มีตำนานกล่าวว่า ภายในองค์พระมหาธาตุเจดีย์ มีสระกว้างยาวด้านละ ๘ วา ลึก ๕ วา รองด้วยศิลาแผ่นใหญ่ ข้างๆ ยึดด้วยปูนเพชรทั้ง ๔ ด้าน ภายในสระนั้นมีสระเล็กอีกสระหนึ่ง หล่อด้วยปูนเพชรกว้างยาว ๒ วา ลึก ๒ วา ใต้น้ำพิษนาค มีแม่ขันทอง ซึ่งใส่ผอบทองบรรจุพระบรมสารีริกธาตุของ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าลอยอยู่ในสระนั้น กับมีทองคำ ๔ ต่อม หนักต่อมละ ๓๘ คนหาม ตั้งอยู่ ๔ มุมสระนั้น

องค์พระมหาธาตุเจดีย์ตามลักษณะที่เห็นนั้น เป็นรูประฆังคว่ำหรือทรงโอคว่ำปากระฆังติดกับพื้นกำแพงแก้ว มุมกำแพงแก้วทั้ง ๔ ทิศมีเจดีย์พระมหาธาตุจำลอง ตามตำนานกล่าวว่าพระมหาธาตุเจดีย์สูงจากพื้นดินถึงยอด ๓๗ วา (บางแห่งว่า ๓๘ วา ๒ ศอก) มีปล้องโหนด ๕๒ ปล้อง ตั้งแต่บัวคว่ำบัวหงายถึงปทุมโกษฐ์หุ้มด้วยทองคำแผ่นหนาขนาดใบตาล มีลวดทองคาดไว้ ตรงเชื่อมต่อระหว่างแผ่นใช้หมุดย้ำ ทองคำทั้งหมดหนัก ๘๐๐ ชั่ง หรือประมาณ ๒๑๖ กิโลกรัม บนยอดสุดมีหม้อทองคำ ๑ ใบ โดขนาดฟองไข่ ตั้งหงายไว้ ในหม้อมีปิ่นทองคำทำเป็นคันธงห้อยใบโพธิ์ทอง และมีดอกไม้ไหวทำด้วยกระคุมเพชรปักไว้ในหม้อนั้น ๔ ดอก กระคุมเพชรนี้เป็นของเจ้าพระยาสุธรรม มนตรี (พร้อม ณ นคร) ได้รับพระราชทานใน

คราวพระราชพิธีโสกันต์สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศสยามมกุฎราชกุมารในรัชกาลที่ ๕ ตกทอดมาเป็นของคุณนุ้ย ณ นคร ผู้บุตร ได้มอบให้อาจารย์แก้วชิน จัดการทำเป็นคันธงนำขึ้นไปไว้เมื่อคราวตีกสายล่อฟ้า เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๗ ได้หม้อทองคำลงมามีกำไลหยกรองรับอยู่อันหนึ่ง ไต้กรงแก้วทำเป็นพานสำริดรูปเกลี้ยง ๆ มีกัลปยี่นออกไปข้าง ๆ ๔ ทิศ ๔ กลีบ กลางพานทะลุมีลวดทองแดง ๕ เส้น ยี่นขึ้นมาจากระหว่างพานที่ทะลุนั้น ตัดให้ผายออกตามขอบพานโดยรอบ แล้วรวบปลายเป็นกระพุ่มบัวซึ่งเรียกกันว่ากรงแก้ว

กำแพงแก้วรอบองค์พระมหาธาตุเจดีย์ กว้างยาวเท่ากัน ทั้ง ๔ ด้าน ๆ ละ ๑๒ วา ๒ ศอก บนกำแพงแก้วมีใบเสมาและรั้วเหล็กล้อมรอบ มีฉัตร บังสุรย์ กระดิ่งทำเป็นระฆังห้อยใบโพธิ์ และที่พระเจดีย์ ๔ มุมกำแพงแก้วทำเป็นซุ้มบรรจูประพุทธรูป

วิหารพระทรงม้าหรือวิหารพระมหาภิเนษกรมณ์ อยู่ติดกับองค์พระมหาธาตุเจดีย์ด้านทิศเหนือเป็นอาคารที่มีหลังคาเดียวกับวิหารเขียน แต่มีผนังกันแบ่งคนละส่วน เดิมมีประตูวงโค้งทั้ง ๒ ข้างเดินทะลุติดต่อกันได้ เพิ่งมาอุดตันเสียเมื่อตอนใช้วิหารเขียนตั้งเป็นพิพิธภัณฑสถาน ชาวเมืองเรียกวิหารนี้

ว่า“วิหารพระม้า” ตรงกลางวิหารมีบันไดทางขึ้นไปสู่ลาน
 ประทักษิณรอบองค์พระมหาธาตุ ภายในวิหารที่ผนังด้านนอก
 ตรงข้างบันไดที่จะขึ้นไปบนลานประทักษิณทั้งสองข้างมีรูปปูน
 ปั้นเป็นรูปเทพยดา และสัตว์ในเทพนิยาย ด้านซ้ายมือตอนบน
 มีพระพุทธรูปบาทจำลอง ๑ รอย ด้านขวามีรูปพระหลักเมือง
 ถัดลงมาตั้งแต่หัวบันไดสร้างไว้เป็นคู่ ๆ คือ พระทรงเมืองสิงห์
 ๓ คู่ บนหัวผนังข้างบันไดชั้นบนมีนกกอินทรีหรือครุฑ ๑ คู่
 ที่เชิงบันไดมียักษ์ ๑ คู่ และหัวนาค ๑ คู่

วิหารพระทรงม้า ตามตำนานกล่าวว่า นายพลิตินายพลิมุ่ย เศรษฐีชาวลังกาเป็นผู้สร้าง เศรษฐีทั้งสองคนนี้ต่อมา
 ได้บวชเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา เหตุที่จะได้มาสร้าง
 เพราะพระเจ้ากรุงลังกาโปรดให้มาช่วยเหลือในการสร้างพระ-
 มหาธาตุ แต่มาไม่ทันเมื่อมาถึงนั้นเขาสร้างกันเสร็จแล้ว จึง
 สร้างวิหารนี้ถวายแทน ในครั้งนั้นมีบุตรชายของเศรษฐี ชื่อ
 เจ้ามุก เจ้าหมู สองคนพี่น้องเกิดวิวาทกันเรื่องชนไก่ฆ่าพัน
 กันตายทั้งคู่ บิดาเสียใจอาลัยนัก จึงได้เอาอิฐมาตำเคล้าเข้ากับ
 ปูนปั้นเป็นรูปพระสิทธัตถะ นางพิมพา พระราहुล นายฉันทะ
 ตลอดจนรูปม้า เทวดา มาร พรหม สร้างเป็นรูปตอนพระ-
 พุทธเจ้าเสด็จออกมหาภิเนษกรมณ นอกจากนั้นยังได้ปั้นเป็น

พระพุทธรูปยืนปางห้ามญาติ พระโมกข์คัลลาน พระสารีบุตร
ติดอยู่กับผนังตรงข้ามกับบันไดในวิหารพระทรงม้าด้วย

ปลายบันไดซึ่งทอดขึ้นไปบนลานประทักษิณ มีบาน
ประตูไม้จำหลักคู่หนึ่ง สลักจากไม้แผ่นเดียว ฝีมือแกะสลัก
สวยงามมาก บานประตูค้ำซ้ายสลักเป็นรูปพระพรหม บาน
ประตูค้ำขวาสลักเป็นรูปพระนารายณ์

วิหารเขียน อยู่ติดกับวิหารพระทรงม้าค้ำทิศเหนือ
เหตุที่เรียกว่าวิหารเขียนเพราะเดิมที่เสาและผนังมีภาพลายเส้น
ทรวดทรงวิจิตร ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ออกไปเป็น
เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชเป็นผู้สร้างเมื่อ พ.ศ. ๑๙๑๙ ภายใน
วิหารมีพระประธานเป็นปูนปั้น ปางมารวิชัย แบบอุ้มทอง ในตู้
หน้าพระประธานมีพระพุทธรูปทรงเครื่องปางห้ามญาติ ๒ องค์
ทำด้วยทองลูกบวบ เป็นพระพุทธรูปของสกุล ณ นคร สร้าง
เมื่อครั้งเจ้าพระยานคร (พัฒน์) ไปตีเมืองไทรบุรีได้ชัยชนะ
จึงมาสร้างพระพุทธรูป ๒ องค์นี้ไว้เป็นอนุสรณ์

ปัจจุบันทางวัดใช้วิหารเขียนเป็นพิพิธภัณฑสถาน เก็บ
รักษาสิ่งของขนาดเล็กที่ทำด้วยทอง เงิน นาก เช่น สร้อย
แหวน ตุ้มหู กำไล เข็มขัด พระพุทธรูป ต้นไม้เงิน ต้นไม้ทอง
เครื่องลายคราม ฯลฯ พิพิธภัณฑสถานของวัดพระมหาธาตุนี้

กรมศิลปากรได้ประกาศรับเป็นสาขาพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ประจำจังหวัดนครศรีธรรมราชให้ชื่อว่า “ศรีธรรมราชพิพิธภัณฑสถาน” ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๘๐ ในปัจจุบันนี้ ได้ขยายพิพิธภัณฑสถานของวัดออกไปในวิหารโพธิ์ลังกา และอาคารสร้างใหม่ที่ติดกับวิหารคด

วิหารโพธิ์ลังกา อยู่ติดกับวิหารเขียนทางทิศเหนือ สร้างอย่างวิหารคดรอบปูชนียวัตถุปูชนียสถานทั้งหลาย คือ สร้างเป็นห้องยาว รูปสี่เหลี่ยมจตุรัส กว้างยาว ด้านละ ๑๒ วาเศษ ตรงกลางรูปสี่เหลี่ยมจตุรัสนี้มีต้นพระศรีมหาโพธิ์ใหญ่ ต้นหนึ่ง กล่าวกันว่าเป็นต้นโพธิ์ที่นำมาจากลังกา จึงเรียกชื่อวิหารว่า วิหารโพธิ์ลังกา ภายในวิหารใช้เป็นพิพิธภัณฑสถาน เก็บรักษาโบราณวัตถุหลายอย่าง เช่น พระพุทธรูป พระพิมพ์ เครื่องปั้นดินเผา ศิลาจารึก ฯลฯ

ตรงประตูทางเข้าวิหารโพธิ์ลังกา ประดิษฐานพระพุทธรูปทรงเครื่อง ประทับยืน ปางประทานอภัยสมัยอุรุทธา เรียกว่า พระพวย เพราะที่ฐานบัวมีรูน้ำไหลเหมือนพวยกา เดิมอยู่ที่วัดพระโมกคัลลัน อำเภอกำแพงแสน ต่อมาย้ายมาอยู่ที่วัดประตูลี้กถึงสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร กรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ ทรงเป็นอุปราชมณฑลบักซ์ใต้ ได้เชิญ

มาไว้ที่วัดพระมหาธาตุ พระพวยเป็นพระพุทธรูปที่มีผู้เคารพ
เลื่อมใสมาก โดยเชื่อกันว่าสามารถจะบันดาลความสำเร็จให้ได้
เช่น ไกรยาก็ได้บุตรธิดา หรือเจ็บป่วย ทรัพย์สินเสียหาย
ก็พากันมาบนบานอ้อนวอนพระพวย เล่ากันว่าได้ผลมาก ที่
ฐานพระพวยมีรูปเด็ก ๆ เป็นจำนวนมาก เด็กเหล่านี้คือเด็กที่พ่อ
แม่มาขอกับพระพวย ครั้นได้สมปรารถนาแล้วจึงส่งรูปมาถวาย

ภายในวิหารด้านตะวันตก มีพระพุทธรูปไสยาสน์องค์ใหญ่
ยาว ๖ วา พระอุระกว้าง ๔ ศอก พระบาทกว้าง ๑ ศอก ๗ นิ้ว
ยาว ๓ ศอก ๑๐ นิ้ว นอกจากนี้ยังมีโบราณวัตถุอื่น ๆ เช่น
ลี้ปแลมุก ซึ่งถูกคลื่นซัดมาขึ้นที่อำเภอหัวไทร แล้วทางอำเภอ
นำมาถวายวัด หีบศพเจ้าพระยานคร แต่ไม่มีหลักฐานแน่นอน
ว่าเป็นของเจ้าพระยานครคนใด พระพุทธรูปทรงเครื่องปาง
ห้ามญาติ ชื่อพระบรมราชา ซึ่งมีจารึกไว้ว่า “เดิมอยู่ที่วัด
หอไตร ภายหลังมีผู้นำมาที่วัดธาราวดี ตำบลนา ครั้น ๓ วัน
๓ ๖ ๗ ก่ำ ปี่ระกา เอกศก พระพุทธศักราช ๒๔๕๒ พรรษา
ตรงกับวันที่ ๒๕ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๒๘ ได้แห่พระบรมราชา
จากวัดธาราวดี สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ
ได้เสด็จมาทรงปิดทองพระพักตร์ และได้ประดิษฐานไว้ ณ
พระวิหารเขียนในวัดพระมหาธาตุ”

พระพุทธรูปปางมารวิชัย สกุลช่างนครศรีธรรมราช มีจารึกว่า “พระพุทธรูปองค์นี้ เชิญมาแก้วัดหัวรอ (วัดบูรณาราม) ได้ประดิษฐานในวัดพระบรมธาตุ แต่ ณ วันที่ ๑๕ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๓๑”

วิหารสามจอม อยู่ข้างประตูพระระเบียงค้ำตะวันออก ตามตำนานกล่าวว่า นายสามจอมเป็นผู้สร้างขึ้น พร้อมกับเจดีย์องค์ใหญ่ซึ่งก่อติดกับวิหารด้านหลัง ที่ผนังหน้าวิหารสามจอมมีรูปปั้นนางพระธรณีบีบมวยผม ภายในวิหารประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้น เรียกกันว่า “พระเจ้าศรีธรรมโศกราช” ปางมารวิชัย ทรงเครื่องราชาภรณ์อย่างกษัตริย์โบราณสวมชฎายอดสูง เป็นฝีมือช่างสมัยอยุธยาจึงเรียกชื่อวิหารอีกชื่อหนึ่งว่า วิหารพระเจ้าศรีธรรมโศกราช วิหารด้านหลังพระเจ้าศรีธรรมโศกราช แบ่งเป็นซุ้มประตู ๓ ซุ้ม บรรจุพระพุทธรูปปางมารวิชัย และใช้เก็บพระอัฐิ อัฐิ ของสกุลสมเด็จพระเจ้าตากสินกรุงธนบุรี และเจ้านายในสกุล ณ นคร เช่น กรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพ พระองค์เจ้าเฉลิมวงศ์ พระองค์เจ้าปัทมราช เจ้าจอมมารตาน้อยใหญ่ เจ้าจอมมารตาน้อยเล็ก เจ้าพระยาบดินทร์เดชาฯ นุชิต ฯลฯ ส่วนบนซุ้มประตูมีภาพปั้นพระพุทธรูปประวัติตอนทรงตัดพระเมาฬีเพื่อทรงผนวช

พระวิหารพระกัจจายนะ อยู่ต่อจากวิหารสามจอมไปทางเหนือเล็กน้อย พระกัจจายนะก็คือพระลังกัจจายน์ แต่คนส่วนมากนิยมเรียกว่า พระแอด เดิมตั้งอยู่นอกเขตพระระเบียง ใกล้กับวิหารพระธรรมศาลา ท่านเจ้าคุณพุทธิสารเถร (ผูกสุทฺธโน) ผู้ช่วยเจ้าอาวาส ใ้บูรณะองค์พระใหม่ และสร้างวิหารขึ้นนำพระแอดเข้าไปไว้ในวิหารคังที่เห็นอยู่ในปัจจุบัน เชื่อถือกันว่าเป็นพระศักดิ์สิทธิ์ในทางบำบัดโรคปวดเอวปวดหลัง ผู้ใดมีอาการดังกล่าวก็นำไม้ไปกำยั้น พระแอดขอให้หายปวดก็จะสมปรารถนา

พระวิหารทับเกษตรหรือเรียกว่าพระระเบียงตีนธาตุ ซึ่งหมายถึงพระระเบียงรอบองค์พระมหาธาตุเจดีย์ มีความยาวเท่ากันทั้ง ๔ ด้าน ๆ ละ ๑๘ วา ๑ ศอก ๑๕ นิ้ว กว้างด้านละ ๒ วาทั้ง ๔ ด้าน ประดิษฐานพระพุทธรูปปางต่าง ๆ ทั้งปูนปั้นและสำริด มีทั้งพระพุทธรูปยืนและนั่งจำนวน ๘๒ องค์ เป็นพระพุทธรูปที่สร้างสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้นเป็นส่วนมาก รอบฐานพระมหาธาตุทำเป็นซุ้มมีหัวช้างออกมาจากฐานพระมหาธาตุเจดีย์คล้ายกับเป็นชื่อกานรับพระเจดีย์ (เหมือนกับเจดีย์วัดช้างล้อม จังหวัดสุโขทัย) จำนวน ๒๒ ซุ้ม และระหว่างซุ้มช้างมีซุ้มเรือนแก้วครอบพระพุทธรูปปูนปั้นปาง

ประธานอภัยอยู่สลบกันไปรอบองค์พระมหาธาตุเจดีย์ ๒๕ ชุ่ม
 ชุ่มเรือนแก้วนี้ส่วนใหญ่คงสร้างสมัยอยุธยา แต่ได้รับอิทธิพล
 ศิลปลพบุรี บางชุ่มมีลักษณะคล้ายของสมัยสุโขทัย

นอกจากนี้ในพระวิหารทับเกษตรยังมีธรรมาสน์ทั้ง ๔
 คำน สำหรับพระแสดงพระธรรมเทศนาในวันธรรมสวนะเป็น
 ประจำ

วิหารกคหรือพระระเบียง ก่อเป็นกำแพงมีหลังคารูป
 สี่เหลี่ยมผืนผ้าคลุมเข้าค้ำในล้อมรอบบริเวณพระมหาธาตุเจดีย์
 ชั้นในไว้ทั้งหมด มีประตูทางเข้าค้ำหน้า ๑ ประตู ค้ำหลัง
 ๑ ประตู ประตูค้ำหน้ามีชื่อว่าประตูเหมวังศรี สองข้างประตู
 มีรูปสิงห์โตหินตัวผู้และตัวเมียข้างละ ๑ ตัว ที่หน้าจั่วมุขประตู
 เป็นรูปครุฑ และนาคเกี่ยวพัน ประดับด้วยแก้วสี

ภายในวิหารกคมีพระพุทธรูปปั้นเป็นจำนวน ๑๗๓ องค์
 ฝีมือช่างสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ ชาวเมืองเรียกพระพุทธรูป
 สมัยนี้ว่า พระค้ำ เพราะมีอยู่รอบค้ำขององค์พระมหาธาตุ
 วิหารกคค้ำเหนือมีโครงกระดูกปลาฉลาม ตายลอยมาในทะเล
 กลิ่นชั้ชั้เนยหาคที่ปากน้ำท่าสูง อำเภอท่าศาลา จังหวัด
 นครศรีธรรมราช เมื่อเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๒ ประชาชน
 ช่วยกันนำมาไว้วัดพระมหาธาตุ เพื่อให้ประชาชนทั่วไปได้ชม

วิหารกค ได้ซ่อมครั้งหลังสุดเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๓ โดยกองสถาปัตยกรรม กรมศิลปากร เป็นผู้ออกแบบซ่อม ได้เปลี่ยนไม้เครื่องบนใหม่หมดทุกตัว ใช้ไม้ขนาดเท่ากันทั้งหมด จึงดูเสมอเป็นระเบียบอย่างกับเส้นตรง เดิมที่พระกรุปานซ่อมใช้ไม้ขนาดไม่เท่ากันและไม่ตรง ผนังก่ออิฐถือปูนจึงคดไปคดมา การซ่อมครั้งหลังนี้จึงคัดให้ตรง ทำฐานบัวเพิ่มขึ้นมาใหม่ บัวหัวเสาทำใหม่แต่รักษาแบบเดิม อาสนะพระค้ำนพอกปูนซีเมนต์หนาขึ้นและขยายให้กว้างกว่าเดิมเล็กน้อย พื้นก้านล่างก็เสริมเหล็กโบกปูนซีเมนต์ให้พื้นสูงขึ้นอีก

ปัจจุบันวิหารกคบางส่วนใช้เป็นสาขาหอสมุดแห่งชาติ ตั้งขึ้นเมื่อวันที่ ๑๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๔๐ ครั้งแรกใช้วิหารสามจอมเป็นที่ตั้ง ต่อมาเมื่อมีหนังสือมากขึ้นจึงย้ายไปอยู่ที่วิหารพระธรรมศาลา วิหารทับเกษตร และมาอยู่ที่วิหารกคจนปัจจุบันนี้^(๑)

เจดีย์รอบองค์พระธาตุ บริเวณภายในเขตพระระเบียงวิหารกค มีเจดีย์ขนาดต่าง ๆ เรียงรายรอบพระมหาธาตุ รวมทั้งหมด ๑๕๘ องค์ ซึ่งลักษณะของเจดีย์เหล่านี้จำลองแบบมา

(๑) ในปี พ.ศ. ๒๕๑๕ กรมศิลปากรได้สร้างอาคารสาขาหอสมุดแห่งชาติขึ้นใหม่ที่ตำบลศาลามีชัย อำเภอเมืองนครศรีธรรมราช ในบริเวณเดียวกับพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาตินครศรีธรรมราช และหน่วยศิลปากรที่ ๘

จากพระมหाराคุเจดีย์ แสดงว่าพุทธศาสนิกชนช่วยกันสร้างขึ้น
 เจดีย์เหล่านี้เป็นแบบอยุธยาตอนปลายหรือแบบรัตนโกสินทร์
 เช่น เจดีย์พระปัญญา ซึ่งอยู่ทางค่านทิศตะวันตกเฉียงใต้
 ภายในมีซุ้มประดิษฐานพระพุทธรูปนั่งปางมารวิชัย เรียกว่า
 พระปัญญา ชาวบ้านเรียก พระออกเทื่อ (เหงื่อ) เชื่อกันว่า
 ถ้าใครอยากมีปัญญาให้ไปขอปัญญาจากพระองค์นี้ โดยเอามือ
 ไปแตะที่พระอุระแล้วกลับมาแตะที่อกตนเอง เป็นทำนองว่า
 ได้ปัญญามาจากท่านแล้ว และยังมีลายแทงบอกปริศนาไว้ว่า
 “ดอยหลังเข้าไปเหล็กในแทงตา หันหน้าออกมาขาชี้รศหัว”
 หมายความว่าเวลาเข้าไปให้หันหน้าเข้า เวลาออกต้องเดินดอย-
 หลังออกมา ผิดจากคำบอกนี้แล้วจะได้รับอันตราย ต่อมามี
 นักเลงตีคิดแก้ปริศนาได้ โดยกลับคำปริศนาใหม่ว่า “ดอยหลัง
 เข้าไปเหล็กไม่แทงตา หันหน้าออกมาหน้าตาพระร่วง” ทั้งนี้
 เพราะบนเพดานมีไหเก็บทรัพย์ซ่อนไว้เหนือซุ้มประตู ถ้าดอย
 หลังเข้าไปแล้วเดินหันหน้าออกแหงนคูกก็จะเห็นไหซ่อนทรัพย์
 ทันที่ ซึ่งยังมีรอยปรากฏอยู่จนปัจจุบันนี้

วิหารพระธรรมศาลา อยู่นอกพระระเบียงกคตตรงประตู
 เขียวราช ตำนานกล่าวว่าพระเถระเหมวังศรี เป็นผู้สร้าง ที่หน้าจั่ว
 มีหนังสือสลักไว้บนแผ่นกระดานว่าได้บูรณะเสร็จเมื่อวันเสาร์

เดือนนี้ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีมะเมีย จศก พ.ศ. ๒๔๓๗ ได้ซ่อมครั้ง
 หลังสุดเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๐ หน้าวิหารพระธรรมศาลามีรูปพระธ
 กุมาร เป็นพระพุทธรูปยืนทรงเครื่อง ปางประทานอภัย ภายใน
 วิหารค้ำหน้ามีเจดีย์องค์หนึ่ง เรียกว่า พระเจดีย์สวรรค์ ตำนาน
 กล่าวว่าพระยาแก้วสร้างขึ้นบรรจุอัฐิของพระรามราชท้าวหน้า
 เจ้าผู้ครองเมืองนครศรีธรรมราชซึ่งตายกลางศึก บนฐานชุกชี
 มีพระพุทธรูปปูนปั้นหลายองค์ องค์ใหญ่สุดมีนามว่า “พระ
 ธรรมศาลา” ปางมารวิชัย ด้านหลังวิหาร (เดิมมีช่องทะเล
 ติดต่อกับวิหารคดด้านในได้ เพิ่งมาอุดภายหลัง) มีพระพุท
 ธรูปทรงเครื่องปางห้ามญาติ ขนาดเดียวกันกับพระธกุมาร
 ชื่อนางเหมขลา ซึ่งตามตำนานว่าเป็นพี่น้องกับพระธกุมาร
 และเป็นศิลาปลสมัยเดียวกับพระเจ้าศรีธรรมโศกราชในวิหาร
 สามจอม

พระวิหารหลวง อยู่ทางทิศใต้ขององค์พระมหาธาตุ
 ภายนอกเขตพระระเบียงคด พระวิหารหลวงนี้เชื่อกันว่าสร้าง
 ตั้งแต่สมัยสุโขทัยเป็นของคู่กับพระมหาธาตุเจดีย์ ซึ่งพวกลังกา
 เข้ามามาก่อสร้างและบำรุงรักษาตลอดมา ในสมัยกรุงศรีอยุธยา
 ได้ซ่อมแซมและขยายให้กว้างออกไป ส่วนในสมัยกรุงรัตน
 โกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาล

ที่ ๕ ได้ทรงปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่ และเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๕
 รัฐบาลได้ให้งบประมาณในการปฏิสังขรณ์ เป็นเงินสามล้าน
 สามหมื่นบาท พระวิหารหลวงเป็นอาคารสูงใหญ่ ยาว ๒๘ วา
 ๑ ศอก ๕ นิ้ว กว้าง ๗ วา ๑๐ นิ้ว สูง ๑๒ วา ๓ ศอก ๔ นิ้ว
 ลักษณะการตั้งเสาเอนปลายสอบเข้าหากันทำให้ดูสวยงามไม่แข็ง
 กระด้าง เป็นแบบอาคารที่นิยมสร้างในกรุงศรีอยุธยา หน้าบัน
 พระวิหารหลวงด้านหน้าแกะสลักไม่เป็นรูปช้างสามเศียร หน้าบัน
 ด้านหลังเป็นรูปพระนารายณ์ทรงครุฑ เสารอบนอกมี ๔๐ ต้น
 ช้างในพระวิหารมี ๒๔ ต้น ด้านหน้ามีประตู ๓ ประตู ด้านหลัง
 มี ๒ ประตู บนเพดานเขียนลายไทยปิดทอง มีลายดาวเป็นแจก
 มีรัศมีสวยงามมาก พระประธานในวิหารหลวงชื่อ พระศรีกษะ
 มุณีศรีธรรมราช ปางมารวิชัย สมัยอยุธยาตอนต้น เบื้องหน้า
 พระประธานมีพระพุทธรูปพระสาวกนั่งซ้าย-ขวา

พระวิหารหลวงคือพระอุโบสถของวัดพระมหาธาตุ แต่
 ชาวเมืองนิยมเรียกว่า พระวิหารหลวง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์
 เชอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานว่า (๑) เดิม
 คงเป็นวิหาร เพราะวัดพระมหาธาตุนี้ เดิมไม่มีพระสงฆ์อยู่จำ
 พรรษา พระสงฆ์อยู่ในวัดที่ล้อมรอบพระมหาธาตุทั้ง ๔ ทิศ

(๑) สารานุกรมไทย เล่ม ๓ หน้า ๑๘

พระสงฆ์ได้มาสร้างกุฏิอยู่ในวัดพระมหาธาตุเมื่อพระองค์ออก
จากตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยแล้ว

เหตุที่วัดพระมหาธาตุไม่มีพระสงฆ์จำพรรษา เพราะถือ
ว่าเป็นวัดหลวงเป็นศาสนสมบัติกลางใครจะมาประกอบศาสนกิจ
อย่างไรก็ได้ ชาวพุทธทุกฝ่ายมีหน้าที่ช่วยกันบำรุงรักษา พระสงฆ์
ผู้ดูแลรักษาก็คงอยู่ตามวัดต่าง ๆ ซึ่งอยู่รอบวัดพระมหาธาตุ
ต่อมาคงจะมีผู้ศรัทธาแก่พระวิหารหลวงเป็นพระอุโบสถ อาจ
เป็นเจ้านครก็ได้ แต่ประชาชนก็ยังเรียกว่าพระวิหารหลวง
ตลอดมา มีข้อสังเกตอย่างหนึ่งที่แสดงว่าพระวิหารหลวง
เปลี่ยนมาเป็นพระอุโบสถภายหลัง คือโบสถ์มารอบพระอุโบสถ
เป็นของสร้างขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ โบสถ์มาเติมเป็นหินทราย
สีแสด ภายหลังได้ทำลายปลายปีคกระจก คงจะทำเพิ่มเติมใน
รัชกาลที่ ๕ พระวิหารหลวงซ่อมครั้งสุดท้ายเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๗

พระพุทธรูปจำลอง อยู่ทางด้านเหนือพระมหาธาตุ
เจดีย์นอกวิหารคด สร้างเป็นมณฑปบนเนินสูงภายในมีแผ่นศิลา
สลักจำลองพระพุทธรูป ซึ่งเป็นของเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี
(พร้อม ๓ นคร) ยาว ๗๔ นิ้ว กว้าง ๔๔ นิ้ว พระรัตนธั
ษณี (ม่วง) เมื่อครั้งยังเป็นพระศิริธรรมมุณี กับพระครูกาแก้ว
(สี) พระยารณชัยชาญยุทธ (ถนอม บุญยเกตุ) เมื่อครั้ง

ยังเป็นพระยาตรังภูกุมภินาถ ผู้ว่าราชการจังหวัดนครศรีธรรมราชร่วมกันสร้างขึ้นเมื่อวันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๐ ที่ใกล้บันไดทางขึ้นไปพระบาท มีพระพุทธรูปประดิษฐานอยู่ในซุ้มองค์หนึ่ง เรียกว่าพระบุญมาก เชื่อกันว่าศักดิ์สิทธิ์ในการให้บุตรตามที่ขอ

สำนักงานจัดหาผลประโยชน์ของวัดพระมหาธาตุ อยู่ด้านเหนือวิหารพระธรรมศาลาใกล้ประตูเหมวังศรี ใช้เป็นที่ทำงานของเจ้าหน้าที่พนักงานรักษาวัดฝ่ายต่าง ๆ มีคณะกรรมการฝ่ายบริหารประกอบขึ้นด้วยบุคคลภายนอกและภายใน ซึ่งทางวัดได้เชิญบุคคลผู้เป็นที่เคารพนับถือของชาวเมืองเข้ามาช่วยเหลือเพื่อจัดระเบียบงานให้ถูกต้องเหมาะสมกับกาลสมัย และเป็นที่ติดต่อสอบถามรับบริจาควัตถุปัจจัย บริการให้ความสะดวก จำหน่ายสิ่งเคารพบูชาและหนังสือ อาคารนี้นางหงส์ทองอำพันธ์ ได้สร้างถวายเป็นพุทธบูชา เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๖

วิหารโพธิ์พระเดิม อยู่สุคเขตวัดทางทิศเหนือ เป็นวิหารแบบเดียวกับวิหารโพธิ์ลังกา เล่ากันว่าเดิมเป็นวัดเรียกว่า วัดพระเดิม เป็นวัดโบราณสร้างขึ้นภายหลังวัดพระมหาธาตุไม่นานนัก สิ่งสำคัญของวัดคือ วิหารโพธิ์ลังกากับพระพุทธรูปไสยาสน์ขนาดใหญ่เหมือนกับวิหารโพธิ์ลังกาในบริเวณพระมหาธาตุเจดีย์

ต้นโพธิ์นี้ได้พันธุ์มาจากลังกาอาจจะพร้อมกันกับวัดพระมหาธาตุ
ก็ได้ เพราะขนาดลำต้นใหญ่โตใกล้เคียงกันมาก ปัจจุบันวัด
พระเดิมยุบรวมกับวัดพระมหาธาตุ

ศาลาศรีพุทธนิสาร ตั้งอยู่ด้านทิศใต้ของพระวิหารหลวง
ติดกับถนนหลังวัดพระมหาธาตุ เริ่มสร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๖
เป็นอาคาร ๒ ชั้น กว้าง ๑๑ เมตร ยาว ๑๘ เมตร ออกมุข
ด้านหน้า ๔ เมตร หลังคาแบบไทย มี ๓๐ ห้อง ใช้เป็นที่พัก
พระอาคันตุกะและพุทธศาสนิกชนที่มานมัสการพระบรมสารี
ริกธาตุ

ต้นพระศรีมหาโพธิ์ อยู่หน้าศาลาศรีพุทธนิสาร เป็นต้น
พระศรีมหาโพธิ์จากพุทธคยา มีประวัติความเป็นมาว่า เมื่อ
พ.ศ. ๒๔๘๓ รัฐบาลไทยได้ส่งคณะทูตพิเศษคณะหนึ่งมีพลเรือตรี
หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์เป็นหัวหน้า เดินทางไปเจริญสัมพันธ
ไมตรีกับประเทศต่าง ๆ ในจักรภพอังกฤษทางเอเชีย เมื่อไปถึง
ประเทศอินเดียได้ติดค้อขอพระบรมสารีริกธาตุของสมเด็จพระ
สัมมาสัมพุทธเจ้าจากรัฐบาลอินเดีย นำมาประดิษฐานไว้ ณ วัด
พระศรีมหาธาตุ อำเภอบางเขน กรุงเทพมหานคร ทั้งได้ขอร้อง
ให้รัฐบาลอินเดียช่วยเหลือตอจนถึงพระศรีมหาโพธิ์ให้ ๕ กิ่ง
นำมาปลูกไว้ที่วัดพระศรีมหาธาตุ อำเภอบางเขน ๒ ต้น ที่

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ณ วัดพระธาตุพนม อำเภอธาตุพนม
จังหวัดนครพนม ๑ ต้น ที่ภาคเหนือ ณ วัดพระธาตุคอกยสุเทพ
อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ๑ ต้น และที่ภาคใต้ ณ วัด
พระมหาธาตุ อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช ๑ ต้น
ซึ่งได้ทำพิธีปลูกเมื่อวันที่ ๑๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๖

ประตู่เยาวราช วัดพระมหาธาตุมีประตูเข้าวัดด้านหน้า
๓ ประตู ประตูกลางตรงกับวิหารพระธรรมศาลา พระบาท
สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ เมื่อครั้งดำรง
พระราชอิสริยยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎ
ราชกุมาร ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ.
๒๔๕๒ พระราชทานนามว่า ประตูเยาวราช ประตูสร้างเป็นซุ้ม
ก่ออิฐถือปูนขนาดใหญ่ มีลายปูนปั้นประดับ จารึกปีที่สร้าง คือ
ร.ศ. ๑๒๘ มีซุ้มทึบ ยอดทำเป็นพระมหามงกุฎ ต่อมาในสมัยท่าน
เจ้าคุณพระรัตนธัมม์ (คุณจาทรโณเถร แบน) เป็นเจ้าอาวาส
โดยได้รับความร่วมมือช่วยเหลือจากท่านเจ้าคุณพระภัทรธรรม-
ธาดา (โสภิต) ผู้เป็นช่างทำ ท่านเจ้าคุณพระภัทรธัมม์
(กนุตสีโล) พล.ต.ต. ขุนพันธรักษ์ราชเดช และนายชุบ
ไชยคีรี เป็นผู้จัดหาทุนได้สร้างประตูลักษณะเหมือนประตู
เยาวราช ขึ้นทางด้านเหนือและใต้ของประตูเยาวราชอีก ๒
ประตู

พระมหากษัตริย์กับวัดพระมหาธาตุ

วัดพระมหาธาตุ เป็นพระอารามหลวงที่พระมหากษัตริย์
ในอดีตและปัจจุบันเคยเสด็จพระราชดำเนินมานมัสการ และ
โปรดเกล้าฯ ให้จัดพระราชพิธีสมโภช หรือทรงปฏิสังขรณ์
ตลอดมา เท่าที่ปรากฏในเอกสาร คือ

ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา กล่าวว่า
สมเด็จพระเจ้าตากสินกรุงธนบุรีได้เสด็จไปปราบก๊กเจ้าพระยา
นครศรีธรรมราชแล้ว ทรงพระกรุณาให้จ้างพวกข้าทูลละอองธุลี
พระบาททั้งฝ่ายทหารพลเรือน ให้ปฏิสังขรณ์พระอุโบสถ
พระวิหารการเปรียญ และพระระเบียงศาลากฎีในพระอาราม
ใหญ่น้อยเป็นหลายพระอาราม สิ้นพระราชทรัพย์เป็นอันมาก
แล้วให้มีการมหรสพสมโภชเวียนเทียนพระมหาธาตุเจดีย์ใหญ่
ในเมืองนครนั้นครบสามวัน

สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ได้เสด็จพระราชดำเนินมาที่วัดพระมหา
ธาตุ ๒ ครั้ง คือ

ครั้งที่ ๑ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๑ ในจดหมายเหตุพระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประพาสแหลมมลายู
คราว ร.ศ. ๑๑๗(๑) กล่าวไว้ว่า

วันที่ ๓ เวลาเช้าโมฆะเสข เสด็จลงเรือพระที่นั่งกรรเชียง
มาเข้าปากน้ำกะพูนที่ปากน้ำเป็นที่เล่นน้ำคนต้องเซ็นเรือพระที่นั่ง
ทางประมาณ ๕ เส้น จึงตีกรรเชียงได้ต่อมาถึงบ้านปากกะพูน
มีหมู่บ้านขึ้นไปถึงพลับพลาตั้งอยู่ฝั่งข้างใต้ ประทับเรือพระที่นั่ง
เสด็จขึ้นประทับที่พลับพลา พอกระบวรพร้อมแล้วทรงม้าพระ
ที่นั่งไปตามถนนขึ้นไปถึงท่าแพ เลี้ยวลงทางทิศใต้มาถึงตลาด
ท่าวัง มีการตกเต่างใบไม้และธงผูกซุ้มรับเสด็จเป็นการครึกครื้น
ระยะทาง ๒๗๐ เส้น ถึงพลับพลาที่ประทับแรมเมืองนคร
ศรีธรรมราช ซึ่งสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษี
สว่างวงศ์ กรมพระภาณุพันธุวงศ์วรเดช ทรงเป็นแม่กองกระทำ
การอยู่ที่หมู่บ้านประคู้ใหญ่นอกกำแพงเมืองทิสอุดร ครั้นเวลา
บ่าย ๕ โมง เสด็จออกทรงพระราชยานพร้อมด้วยกระบวร
นำตาม จากพลับพลาบ่ายหลวงเข้าเมืองทางประตูทิสอุดรไป
ตามทางใหญ่ ถึงวัดพระบรมธาตุ เสด็จประทับในวิหารพระ
ธรรมศาลาทรงจุดเทียนนมัสการถวายฟุ่มพระพุทธรูป แล้วทรง

(๑) จดหมายเหตุพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประพาสแหลม
มลายู คราว ร.ศ. ๑๑๗ ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๖๗ หน้า ๖๗-๗๒

ประเคนเทียนร้อยแก่พระครูถนายนุกรมเปรียญในเมืองนคร
ศรีธรรมราช แล้วทรงประเคนผ้าไตร พระสงฆ์ ๒๐ รูป ครอง
ไตร แล้วสวดพระพุทธมนต์สมโภชพระมหาธาตุแล้วเสด็จ
วิหารพระม้า^(๑) ซึ่งเป็นทางขึ้นบนชั้นทักษิณพระบรมธาตุ
เสด็จพระราชดำเนินขึ้นบนชั้นทักษิณ ทรงประทักษิณพระบรม
ธาตุแล้วทรงจุดเทียนนมัสการแลถวายพุ่มแล้วเสด็จลงทรงจุด
เทียนพรรษา ๓ เล่ม บูชาพระบรมธาตุที่ในวิหาร แล้วทรง
พระราชดำเนินทอดพระเนตรในบริเวณพระมหาธาตุแลฐาน
พระศรีมหาโพธิ์ แลวิหารเขียนซึ่งอยู่หลังเดียวกันกับวิหาร
พระม้า แล้วโปรดเกล้าฯ ให้พราหมณ์เบิกแว่นเวียนเทียน
แล้วเสด็จประทับที่พลับพลาซึ่งพระครูเทพมุนี (ปาน) ทำขึ้น
เป็นพลับพลาหลังคามุงกระเบื้อง ซ้อฟ้าใบระกาหน้าบันประดับ
กระจก ที่วัดพระบรมธาตุนี้ พระครูเทพมุนีได้จัดการปฏิสังขรณ์
ได้ชักชวนชาวเมืองในหัวเมืองแหลมมลายูบักซ์ไต๋ฝ่ายวันตก
ทั้งปวง ให้ช่วยด้วยทุนทรัพย์ เงินทองสิ่งของและช่วยด้วย
กำลังแรง ผู้มีศรัทธามาช่วยเป็นอันมาก ได้ตั้งที่ทำการเป็น
การใหญ่จัดการปฏิสังขรณ์ในบริเวณพระมหาธาตุทั่วไป แลได้
มีการสมโภชพระมหาธาตุในการเสด็จพระราชดำเนินครั้งนี้

(๑) ที่เรียกว่าวิหารพระม้า เพราะมีรูปพระมหาสัตว์เสด็จทรงม้าเพื่อเสด็จออกภิเษก
กรรมนั้นไว้แต่โบราณ

เสด็จประทับที่พลับพลาแล้วเสด็จทอดพระเนตรละคอนที่
พลับพลาโรงละคอนอีกแห่งหนึ่งมีละคอนเล่นเรื่องอิเหนา เป็น
ละคอนไทยฝึกหัดขึ้นในเมืองนี้ แล้วเสด็จพระราชดำเนินกลับ
ค่ายหลวง เวลา ๒ ทุ่มเศษ มีหนังตลุงเล่นถวายที่พลับพลา
ประทับแรมที่นี้

วันที่ ๔ เวลากลางวันเสด็จออกทอดพระเนตรละคอน
(ม) โนห์รา มีเล่นถวาย ๒ โรง แล้วพระกรุเทพมุนีเฝ้ารับสั่ง
ด้วยเรื่องการปฏิสังขรณ์วัดพระบรมธาตุ ทรงพระราชดำริห์ที่จะ
ทรงปฏิสังขรณ์พระเจดีย์เล็กที่รายรอบพระมหาธาตุ แล้วทอด
พระเนตรแห่ผ้าที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ทำขึ้นห่มพระ
มหาธาตุ แล้วพระมหารัตนโช (ม่วง) เฝ้ารับสั่งถามด้วย
การเล่าเรียนแลพระพิธีธรรมเมืองนครศรีธรรมราช สวดภาณ-
ยักษ์อย่างทำนองที่สวดกันอยู่ในเมืองนี้ ครั้นเวลาบ่าย ๕ โมง
เสด็จออกทรงม้าพระที่นั่ง เสด็จพระราชดำเนินไปประทับที่ศาล
ชำระความ ทอดพระเนตรผู้พิพากษาชำระคดีสินความ แล้ว
เสด็จทรงนมัสการพระพุทธรูปศักดิ์ แล้วเสด็จพระราชดำเนินด้วย
กระบวรม้าพระที่นั่งต่อไปถึงวัดพระบรมธาตุ เสด็จพระราช
ดำเนินเข้าไปประทับในวิหารพระธรรมศาลา ทรงจุดเทียนเครื่อง
นมัสการ แล้วทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานสัญญา

บัทรให้พระมหารตนธไซ (ม่วง) เปรียญ ๔ ประโยควัดท่าโพ
 เป็นพระสิริธรรมมุนี ที่พระราชอาณาใหญ่เจ้าคณะเมืองนคร-
 ศรีธรรมราช มีนิตยภัตรราคาเดือนละ ๔ ตำลึง ให้เลื่อนพระครู
 เทพมุนี วัดพระบรมธาตุ เป็นพระครูเทพมุนีศรีสุวรรณหฤปา-
 ภิบาล เจ้าคณะเมืองนครศรีธรรมราช ผู้รักษาพระบรมธาตุมี
 นิตยภัตรราคาเดือนละตำลึงถึงพระราชทานไตรแพรทั้ง ๒ รูป
 แต่ศาลิบัตรแจกหักทองขวางสำหรับพระสิริธรรมมุนี แลศาลิ
 บัทรพุดतालหักทองขวางสำหรับพระครูเทพมุนีนั้น โปรดเกล้าฯ
 ให้เจ้าพนักงานในกรุงเทพฯ ส่งออกมาถวายภายหลัง ขณะพระ
 ราชทานสัญญาบัตรนั้นมีพระสงฆ์สวดชยันโต ๑๐ รูป แล้วพระ
 สิริธรรมมุนีถวายยถาแต่ไม่ได้ถวายอดิเรก ครั้นเสร็จการทรงตั้ง
 ตำแหน่งยศพระสงฆ์แล้ว เสด็จพระราชดำเนินไปนมัสการพระ
 มหาธาตุที่วิหารพระม้า แล้วเสด็จพระราชดำเนินไปประทับใน
 ลานพระมหาธาตุด้านทักษิณ พระครูเทพมุนีได้จัดการที่จะยก
 จันทันกับเกษตรรอบพระมหาธาตุ ซึ่งสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระ
 บรมราชินีนาถได้พระราชทานเงินช่วยในการปฏิสังขรณ์แต่ก่อน
 ทรงจับเชือกชักจันทัน สมเด็จพระบรมราชินีนาถตามเสด็จ
 พระราชดำเนินไปด้วย ทรงจับเชือกเหมือนกัน แล้วพระบรม
 วงศานุวงศ์ ข้าราชการจับเชือกต่อไป พรหมณ์ให้คนท่างารับ

และประโคมพิณพาทย์ ยกจันทันค้ำันทักษิณมุขตัวนออกแล้ว
เสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตร ที่พักพระครูเทพมุณีที่วัด
หน้าพระธาตุ ทรงวัดพระบรมธาตุข้าม มีโรงครัว โรงเลี้ยง
โรงนารหลายหลัง มีผลไม้แลของบริโภคต่าง ๆ สำหรับเลี้ยง-
คนทำงาน ซึ่งมีผู้เอามาถวายช่วยประทับประคาคกแต่งห้อยแขวน
ทั่วไป เป็นที่ครึกครื้นนำชื่นชม แล้วประทับที่กุฎิพระเทพมุณี
แล้วเสด็จพระราชดำเนินมาขึ้นม้าพระที่นั่งที่วัดพระบรมธาตุ
เสด็จพระราชดำเนินกลับ ถึงค่ายหลวงเวลาทุ่มเศษ คำวันนั้น
มีละคอนที่โรงหลังค่ายหลวงเล่นเรื่องรามเกียรติ์เป็นละคอนของ
ทรัพย์ภรรยาพระศิริธรรมบริรักษ์จัดเล่นขึ้นเอาอย่างละคอนใน
กรุงเทพฯ เสด็จออกทอดพระเนตรที่พลับพลาโรงละคอน เสด็จ
ขึ้นเวลา ๕ ทุ่ม

วันที่ ๕ เวลาเช้า ๔ โมง เสด็จขึ้นทรงช้างพระที่นั่งเสด็จ
พระราชดำเนินจากค่ายหลวงไปข้ามลำน้ำแล้วผ่านไปในทุ่งนา
เข้าไปในป่าระยะทางเกือบ ๒ ชั่วโมงถึงสวนแมงคุด ตำบล
บ้านญวนแหล่ ต้นแมงคุดมีเป็นดงใหญ่มีพลับพลารับเสด็จ
ตกแต่งที่พื้นดินเตียนสะอาด ประทับช้างพระที่นั่ง เสด็จประพาส
ในสวนนั้นแล้วเสวยกลางวันพลับพลา มีเพลงกระบอก
ร้องถวาย เวลาบ่าย ๒ โมงครึ่งเสด็จกลับตามทางเดิม มาถึง
พลับพลาบ่าย ๔ โมงเศษเวลาเย็นเสด็จออกทรงพระดำเนิน

ประพาสที่สนามหน้าเมือง แลเสด็จทอดพระเนตรหมู่บ้านแขก
ที่ริมน้ำ ทรงพลับพลาไปข้างตะวันตก เสด็จกลับย่ำค่ำเศษ เวลา
ยามเศษเสด็จออกทอดพระเนตรละคอนที่พลับพลาเหมือน
เวลาวานนี้ ละคอนของพิณภรรยาพระศิริธรรมบริรักษ์เล่นเรื่อง
อิเหนา จักเล่นขึ้นตามอย่างละคอนในกรุงเทพฯ เป็นคู่แข่งกับ
ละคอนของทรัพย์ที่เล่นถวายเวลาวานนี้ แลละคอนโรงนี้ที่ได้
เล่นถวายทอดพระเนตรที่วัดพระบรมธาตุเมื่อวันที่ ๓ นั้น เสด็จ
ขึ้นเวลา ๕ ทุ่มเศษ

วันที่ ๖ เวลาบ่าย ๓ โมง เสด็จออกทรงม้าพระที่นั่ง
ออกจากพลับพลาที่ประทับแรม เข้าในกำแพงเมืองเลี้ยวไปทาง
ถนนริมกำแพงเมือง ประทับทอดพระเนตรเรือนจำที่ซังนักโทษ
อยู่ที่บ่อม แล้วทรงม้าพระที่นั่งต่อมาตามถนนริมกำแพงด้าน
ตะวันตก มาเลี้ยวเข้าถนนใหญ่ประทับที่วัดพระบรมธาตุ ทรง
นมัสการแล้วเสด็จทอดพระเนตรการในลานพระมหาธาตุ ทรง
พระราชดำริห์ที่จะทรงปฏิสังขรณ์วิหารสามจอมที่อยู่ในบริเวณ
ลานพระมหาธาตุ มีพระเจดีย์ใหญ่ต่อเนื่องจากวิหารแล้วทรงม้า
พระที่นั่ง เสด็จประทับที่ศาลหลักเมืองทอดพระเนตรเทวรูป
แล้วเสด็จพระราชดำเนินมาออกนอกกำแพงเมือง ผ่านพลับพลา
ค่ายหลวง มีพระสงฆ์สวดชยันโตที่วัดประตูขาวใกล้พลับพลา
เหมือนเมื่อเวลาเสด็จขึ้น เสด็จพระราชดำเนินต่อมาถึงร่มไม้ใหญ่

หยุดม้าพระที่นั่งพักครู่หนึ่งแล้วเสด็จต่อไปถึงทางแยกเข้าสวน
ป่าละเมาะ ทรงม้าพระที่นั่งประพาสในที่นั้น เสด็จลงจากม้า
พระที่นั่ง ๒ แห่ง ที่นี้เป็นเนินแลมีต้นไม้เป็นหย่อม ๆ มีที่เตียน
หญ้าขึ้นเขียวงามเหมือนหนึ่งสวนที่คนทำ แลไปจากเนินเห็น
ทุ่งนา และมีต้นสาวหยุดคอกกหอมระรื่นไปเป็นทั้งามนำชม
มาก โปรดเกล้าฯ พระราชทานนามที่นี้ว่า “สวนราชฤดี” ที่
ซึ่งเป็นสวนนี้ยาวประมาณ ๖๐ เส้น กว้างประมาณ ๑๕ เส้น
แล้วทรงม้าพระที่นั่งต่อไปลัดเลาะไปตามหย่อมไม้มาเข้าทาง-
เค็ม ถ้ามีคในระยะทาง มาถึงตำบลท่าแพเวลาทุ่มเศษ มี
พลับพลาแลสพาน้ำ ประทับเสวยเครื่องว่างแล้วเสด็จลงเรือ
พระที่นั่งออกจากท่าแพล่องมาตามลำน้ำทางกว่าครึ่งชั่วโมงจึง
ถึงท่าซึ่งเสด็จขึ้นบกเมื่อขามาแล้วไปออกปากน้ำเป็นเวลาเช้าขึ้น
เรือพระที่นั่งไปไต่สควกพันที่ต้น แล้วเรือสกรูจูงมาถึงเรือพระ
ที่นั่งมหาจักรีเวลายามเศษเสด็จขึ้น ครั้นเวลา ๒ ยาม เรือพระ
ที่นั่งใช้จักรต่อมา

ครั้งที่ ๒ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๘ ปรากฏในจดหมายเหตุเสด็จ
ประพาสในแหลมมลายูว่า^(๑)

(๑) จดหมายเหตุเสด็จประพาสแหลมมลายู กราว ร.ศ. ๑๒๔ ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๖๗

วันที่ ๓ เวลาเช้า ๒ โมงเศษ เสด็จประทับเรือพระที่นั่ง
 กรรเชียง เรือกลไฟจนถึงที่ต้นปากน้ำกะพูนเรือพระที่นั่งต้อง
 เข็นหน่อยหนึ่งแล้วเข้าลำน้ำกะพูนมาขึ้นท่าแพเป็นต้นทางถนน
 พระราชดำเนิน ระยะทางเรือเคียวแต่เรือพระที่นั่งมหาจักรีจนถึง
 ท่าแพ ๓๐๐ เส้นเศษ เมื่อเสด็จพระราชดำเนินขึ้นที่สะพานท่าหน้า
 พระยาสุโขทัยวินิต พระยาสุนทรทราทรธุรกิจกับข้าราชการมณฑล
 นครศรีธรรมราชเฝ้าอยู่ที่นั่น มีพระราชดำรัสปราศรัยแล้วเสด็จ
 ประทับ ณ พลับพลาท่าหน้ากรูหนึ่ง แล้วเสด็จขึ้นทรงรถพระ
 ที่นั่งที่จัดไปรับเสด็จแต่กรุงเทพฯ เสด็จพระราชดำเนินไปตาม
 ทางถนนราชดำเนิน ประทับในระหว่างทาง ทรงฉายรูปหลาย
 แห่ง เสด็จถึงที่ว่าการเมืองซึ่งจัดเป็นที่ประทับแรมเวลาบ่าย
 โมงเศษ

ครั้นเวลาบ่าย ๔ โมงเศษเสด็จทรงรถพระที่นั่งไปที่วัด
 สวนป่า นทอกพระเนตรที่ตั้งศพเจ้าจอมมารคาน้อยใหญ่ใน
 รัชกาลที่ ๓ กับหม่อมราชวงศ์หญิงมารคาพระยานครศรีธรรม
 ราชแล้วเสด็จวัดพระมหาธาตุ ทรงนมัสการพระมหาธาตุแล้ว
 เสด็จประทับในวิหารธรรมศาลา พระราชาคณะ พระครูฐานานู
 กรมเจริญพระพุทธรมณต์เป็นการสมโภชพระมหาธาตุเวลาค่ำ
 เสด็จกลับพลับพลาประทับแรม

วันที่ ๔ เวลาโม่งเช้า เสด็จทรง รถพระที่นั่งประพาส
 ประทับทรงฉายรูปในระยะเสด็จพระราชดำเนินจนถึงวัดพระ
 มหาธาตุ พระราชทานอาหารบิณฑบาตเลี้ยงพระสงฆ์ซึ่งมา
 สวดมนต์เมื่อวานนี้ แล้วเสด็จทอดพระเนตรในเขตวัดแลทรง
 ฉายรูป ประทับเสวยเครื่องว่างที่ในวัดแล้วเสด็จมาประทับใน
 วิหารธรรมศาลา ทรงจุกเทียนนมัสการ แล้วพระสงฆ์ที่ฉันนั้น
 สวดถวายอนุโมทนาจบแล้ว พราหมณ์เวียนเทียนสมโภช เวลา
 บ่ายโมงเศษเสด็จกลับมาประทับที่พลับพลาประทับแรม เวลา
 บ่าย ๔ โมงเศษเสด็จทรงรถพระที่นั่งไปประทับ ณ พลับพลา
 วัดสวนปานทรงลั่นนาคเพลิงและทรงฝึกแคพระราชทาน
 เพลิงศพเจ้าจอมมารคาน้อยใหญ่และศพหม่อมราชวงศ์หญิง
 มารดาพระยานครศรีธรรมราช พระราชทานไตรบังสุกุลศพละ
 ๕ ไตร ผ้าขาวศพละ ๑๐ พับ พระราชทานเพลิงแล้วเสด็จ
 ประพาสตามทางถนนรอบกำแพงเมืองคันทวันตก แล้วเสด็จ
 กลับพลับพลาประทับแรม

วันที่ ๕ เวลาบ่าย ๓ โมงเศษ เสด็จออก ณ สนามหน้า
 พลับพลาทอดพระเนตรการแห่ผ้าห่มพระมหาธาตุแล้วเสด็จขึ้น
 เวลาบ่าย ๕ โมง เสด็จออกทรงรถประพาสวัดมหาธาตุ ประทับ
 ที่วิหารพระม้าแลทรงฉายรูป ทอดพระเนตรพระระเบียง พระ

วิหารเขียน พระศรีมหาโพธิ แล้วมาประทับทอดพระเนตร
ละคอนของทรมย์ภรรยาพระสิริธรรมบริรักษ์ เวลา ๒ ทุ่มเศษ
เสด็จกลับพลับพลาประทับแรม

วันที่ ๖ เวลาเช้า ๒ โมงเศษ เสด็จทรงรถพระที่นั่ง
ไปประพาสสวนสหาย ทรงฉายรูปแล้วเสด็จต่อไป ถึงสวน
ราชฤดี ประทับทรงฉายรูปแล้วเสด็จกลับมาเลี้ยวขึ้นถนนท่าโพธิ
ซึ่งเป็นถนนเลียบริมลำพระยาไปถึงวัดท่าโพธิ เสด็จประทับใน
พระอุโบสถ พระสิริธรรมมุนีกับพระสงฆ์รับเสด็จอยู่ที่วัดนี้
ประทับตรัสกับพระสิริธรรมมุนี แล้วเสด็จทอดพระเนตร
โรงเรียนและกุฎิพระสิริธรรมมุนี และหอไตรของเก่า
ทรงฉายรูปและพระราชทานเสมาเด็กแล้วเสด็จกลับตามทาง
เดิมมาประทับทอดพระเนตรออฟฟิศกรมแผนที่ แล้วเสด็จกลับ
พลับพลาประทับแรม

เวลาบ่าย ๔ โมงเศษ เสด็จทรงรถพระที่นั่งไปประทับ
ณ หอนั่งในจวนเก่าของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช เจ้าพนักงาน
การเชิญพระอัฐิแลอัฐิท่านผู้เนื่องในวงศ์เมืองนครศรีธรรมราช
คือ

พระอัฐิ กรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพย์
พระเจ้าบวรวงศ์เธอชั้น ๑ พระองค์เจ้าปัทมราช
พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเฉลิมวงศ์

เจ้าพระยาสุธรรมมนตรี (พัฒน์)

เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย)

เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อยกลาง)

เจ้าจอมมารคาน้อยใหญ่ ในรัชกาลที่ ๑ เจ้าจอมมารคา
ของกรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพย์

เจ้าจอมมารคาน้อยเล็ก ในกรมพระราชวังบวรมหา
สุริยสิงหนาท เจ้าจอมมารคาของพระองค์เจ้า
ปัทมราช

ท่านผู้หญิงอิน ภรรยาเจ้าพระยานครน้อย

เจ้าพระยามหาสิริธรรม

พระยาเสนหามนตรี

เจ้าจอมมารคาน้อยใหญ่ ในรัชกาลที่ ๓ เจ้าจอม
มารคาของพระองค์เจ้าเฉลิมวงศ์

หม่อมราชวงศ์หญิง หลานเจ้าฟ้ากรมหลวงนรินทร-
รอดเรศร์เป็นภรรยาเจ้าพระยานครฯ น้อยกลาง

รวม ๑๓ พระโกษรฐ์และโกษรฐ์มาตั้ง ทรงทอดผ้าไตร ๕ ไตร
ผ้าขาว ๑๐ พับสดับปกรณ์แล้วสดับปกรณ์รายร้อยบั้งจัญญูรูปละ
๑ บาทอีกร้อยรูป แล้วเสด็จทรงรถพระที่นั่งออกไปทางประตู
ไชยทิศใต้ ซึ่งเป็นทางไปเมืองพัทลุง ถึงศาลามีไชยซึ่งเป็น

ทางแยกตัดตรงไปวันตกถึงเขาสนแหลมมลายูข้ามไปเมืองตรัง ประทับทอดพระเนตรและทรงฉายรูป แล้วเสด็จกลับมาวัดพระมหาธาตุ ทอดพระเนตรละคอนซึ่งพิณภรรยาพระสิริธรรมบริรักษ์จัดเล่นถวายที่ในวันนั้น เป็นคู่แข่งกับทรัพย์ที่เล่นถวายเมื่อวันก่อนครู่หนึ่งแล้วกลับพลับพลาประทับแรม

วันที่ ๗ เวลาเช้า ๓ โมง เสด็จลงเรือมาตแก่่ง ซึ่งจัดเป็นเรือพระที่นั่งที่คูเมืองด้านเหนือออกมาตามคลองนครพระยา ซึ่งพระยาสุโขมนัยวินิตได้ขุด พระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์ทรงเปิดเมื่อเวลาเสด็จมาหัวเมืองบักซ์ไต้้นั้น ทรงมาตามทิศวันออกมีท่านบกั้นเป็นตอน ๆ ทางประมาณ ๑๕๐ เส้นถึงปากคลองต่อลำนคร ล่องลงตามลำน้ำออกทะเลแล้วมีเรือกลไฟรับจูงมาถึงเรือพระที่นั่งมหาจักรี เวลาบ่าย ๒ โมง เสด็จขึ้นประทับแรมในเรือพระที่นั่งมหาจักรี

วันที่ ๘ เวลาเช้า ๓ โมง เสด็จลงประทับเรือพระที่นั่งมาตแก่่งลำที่ทรงเมื่อวานนี้ เรือกลไฟจูงออกจากเรือพระที่นั่งมหาจักรีที่ทอดอยู่ที่เดิมตรงปากกะพูน ไปประพาสตำบลปากพนังซึ่งอยู่ที่สุดอ่าวแหลมตะลุมพุก ระยะทางเรือเคียวถึงหมู่บ้านปากน้ำปากพนัง ๓ ชั่วโมง เมื่อเรือพระที่นั่งใกล้จะถึงปากน้ำมีเรือราษฎรเป็นอันมากออกมารับเสด็จให้ถวายไชยมงคล

และตามเสด็จมาทั้งสองข้างเรือพระที่นั่ง เสด็จขึ้นไปทางเหนือ
น้ำอีกหน่อยหนึ่งถึงโรงสีกลไฟของจีนไค้หักหึง ยี่หื้อเตาแข็งซึ่ง
ตั้งขึ้นใหม่ จีนไค้หักหึงกับบุตรและญาติได้จัดการรับเสด็จและ
เชิญเสด็จทรงเปิดโรงสีแปนฤกษ์ เสด็จพระราชดำเนินไปทรง
ตักเชือกที่ประตูทางจะเข้าไปในโรงเครื่องจักร เป็นสมมติว่า
ทรงเปิดโรงสีนั้นแล้ว ทรงพระราชดำเนินทอดพระเนตรห้อง
ต่าง ๆ ซึ่งเปิดทำการถวายทอดพระเนตรทั่วแล้ว เสด็จมา
ประทับเสวยกลางวันที่บ้านนายอำเภอ เสวยแล้วเสด็จทรงพระ
ราชดำเนินทอดพระเนตรร้านของถวายซึ่งข้าราชการและราษฎร
ในอำเภอนี้จักมาถวาย แลมีการเล่นหนังตลุงและโน้ตรำ
ค่วย เวลาบ่าย ๓ โมงครึ่งเสด็จกลับตามทางเดิม ถึงเรือพระที่นั่ง
มหาจักรีเวลา ๒ ทุ่ม เสด็จขึ้นประทับบนเรือพระที่นั่งมหาจักรี
เวลายามหนึ่งเรือพระที่นั่งออกจากอ่าวเมืองนครศรีธรรมราช

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖
เสด็จประพาสเมืองนครศรีธรรมราช ๒ ครั้ง ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ.
๒๔๕๒ ขณะทรงดำรงพระราชอิสริยยศเป็นสมเด็จพระบรม
โอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร ซึ่งได้ทรงพระราชนิพนธ์
เรื่องราวการเสด็จพระราชดำเนินครั้งนี้ไว้ในจดหมายเหตุสมเด็จพระ
บรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมาร เสด็จหัวเมืองปักษ์ใต้
ร.ศ. ๑๒๘ และครั้งที่ ๒ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๘ ทรงนมัสการและ
สมโภชพระมหาธาตุตามราชประเพณี

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน ได้เสด็จพระราชดำเนินมาทรงนมัสการและทรงประกอบพระราชพิธีสมโภชพระบรมสารีริกธาตุหลายครั้ง และเมื่อวันที่ ๒๖ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๑๗ ได้เสด็จพระราชดำเนินมาทรงยกช่อฟ้าพระวิหารหลวง

งานประจำปีของวัด

งานประจำปีของวัดพระมหาธาตุคือการสมโภชองค์พระมหาธาตุเจดีย์ จัดขึ้นปีละ ๒ ครั้ง คือในวันมาฆบูชา และวันวิสาขบูชา เฉพาะวันวิสาขบูชา ทางคณะกรรมการจัดให้มีงานสมโภชอย่างมโหฬาร ๗ วัน ๗ คืน นอกจากพิธีสมโภชแล้วยังมีการออกร้านขายของการแสดงมหรสพต่าง ๆ มีประชาชนชาวบ่กษัได้พากันมาในงานนี้เป็นจำนวนมาก

ประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถานวัดพระมหาธาตุ

วัดพระมหาธาตุ เป็นวัดที่มีความสำคัญต่อพุทธศาสนิกชน เป็นสมบัติที่จะต้องช่วยกันทะนุบำรุงรักษาไว้เป็นมรดกของชาติ เพื่ออนุชนรุ่นหลังจะได้เห็นและศึกษา รัฐบาลจึงได้ประกาศขึ้นทะเบียนวัดพระมหาธาตุเป็นโบราณสถานสำคัญของชาติ ดังนี้

ประกาศกรมศิลปากร^(๑)

กำหนดจำนวนโบราณสถานสำหรับชาติ

อาศัยอำนาจตามความในมาตรา ๖ แห่งพระราชบัญญัติว่าด้วยโบราณสถาน ศิลปวัตถุ โบราณวัตถุ และการพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พุทธศักราช ๒๔๗๗ กรมศิลปากรได้จัดทำบัญชีโบราณสถานทั้งหลายที่มีอยู่ในประเทศสยามขึ้นไว้ส่วนหนึ่งดังต่อไปนี้

จังหวัดนครศรีธรรมราช

๑. กำแพงเมือง อำเภอเมือง ตำบลประตูไชยเหนือ^(๒)
๒. หอพระอิศวร อำเภอเมือง ตำบลประตูไชยเหนือ
๓. โบสถ์พราหมณ์ อำเภอเมือง ตำบลประตูไชยเหนือ
๔. หอพระนารายณ์ อำเภอเมือง ตำบลประตูไชยเหนือ
๕. วัดพระมหาธาตุ อำเภอเมือง ตำบลพระเสื่อเมือง^(๓)
๖. หอพระสิทธิศักดิ์ อำเภอเมือง ตำบลพระเสื่อเมือง
๗. ฐานพระสยาม อำเภอเมือง ตำบลพระเสื่อเมือง

(๑) ราชกิจจานุเบกษาเล่ม ๕๓ ภาค ๑ พ.ศ. ๒๔๗๕ หน้า ๑๕๒๖ - ๑๕๓๖

(๒) ปัจจุบันเป็น ตำบลในเมือง

(๓) ปัจจุบันเป็น ตำบลในเมือง

๘. ศาลพระเสื้อเมือง อำเภอเมือง ตำบลพระเสื้อเมือง
 ๙. วัดหน้าพระลาน อำเภอเมือง ตำบลพระเสื้อเมือง
 ๑๐. พระเจดีย์ยักษ์ อำเภอเมือง ตำบลคลัง
 ๑๑. วัดประตู่ อำเภอเมือง ตำบลท่าวัง
 ๑๒. วัดแจ้ง อำเภอเมือง ตำบลท่าวัง

กรมศิลปากร กระทรวงธรรมการ

ประกาศ ณ วันที่ ๑๑ กันยายน พุทธศักราช ๒๔๗๙

วิจิตรวาทการ (๑)

อธิบดี

จำนวนพระภิกษุจำพรรษา

ในปี พ.ศ. ๒๕๑๙^๕ วัดพระมหาธาตุ มีจำนวนพระภิกษุ
 และสามเณรจำพรรษาคังนี้

พระภิกษุ ๓๐ องค์

สามเณร ๑๓ องค์

รวม ๔๓ องค์

(๑) พลตรี หลวงวิจิตรวาทการ

ลำดับเจ้าอาวาส

เนื่องจากวัดพระมหาธาตุไม่มีพระสงฆ์จำพรรษา การดูแลรักษาเป็นหน้าที่ของคณะสงฆ์ในเมืองนครศรีธรรมราช โดยเฉพาะผู้ดำรงสมณศักดิ์ที่ “พระครูเหมเจติยานุรักษ์” ต่อมาในสมัยที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร กรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ ทรงดำรงตำแหน่งอุปราชมณฑลปักษ์ใต้ ได้ทรงอาราธนาพระสงฆ์จากวัดเพชรจริก ตำบลศาลามีชัย อำเภอเมืองนครศรีธรรมราช มาเป็นเจ้าอาวาสอยู่จำพรรษาเพื่อดูแลรักษาวัด วัดพระมหาธาตุจึงมีพระสงฆ์อยู่ประจำตั้งแต่นั้นมา และมีเจ้าอาวาสรับผิดชอบสืบต่อมาดังนี้

๑. พระวินัยธร (นุ่น) เป็นพระวินัยธรของจังหวัด สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร กรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ ทรงอาราธนามาจากวัดเพชรจริก นับเป็นเจ้าอาวาสรูปแรก

๒. พระครูปลัดแก้ว จากวัดพระนคร อยู่ทางทิศตะวันตกติดต่อกับวัดพระมหาธาตุได้มารับราชการในตำแหน่งเจ้าอาวาสสืบต่อจากพระวินัยธร (นุ่น) ซึ่งมรณภาพ แต่ต่อมาพระครูปลัดแก้วได้ลาสิกขา

๓. พระญาณเวที (ยติกเถร ลือ เปரியัญ) ภูมิลำเนาเดิม อยู่บ้านคอนคัน อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา เข้าไปศึกษา อบรมในสำนักของพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราธิบดี สมเด็จพระสังฆราชเจ้า วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม มาเป็น เจ้าอาวาสวัดพระมหาธาตุและเจ้าคณะจังหวัดนครศรีธรรมราช ระยะเดียวกับที่กระทรวงธรรมการประกาศเปลี่ยนชื่อวัดพระบรมธาตุ เรียกว่าวัดพระมหาธาตุ ภายหลังท่านได้ย้ายไปเป็น เจ้าคณะสำราชมณฑลปัตตานีและปราจีนบุรี และได้ดำรง สมณศักดิ์ที่พระเทพญาณ เจ้าอาวาสวัดบูรณสิริมาตยาราม อำเภอพระนคร กรุงเทพมหานคร มรณภาพเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๒ รวมอายุได้ ๙๖ ปี

๔. พระรัตนธัมม์ (คณฐาภุโณ แบน เปரியัญ) เมื่อ ครึ่งดำรงสมณศักดิ์ที่พระครูเหมเจตยานุรักษ์เกิดเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๗ ภูมิลำเนาเดิมอยู่บ้านปานพูน ตำบลปากพูน อำเภอ เมืองนครศรีธรรมราช เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๒ เข้าไปศึกษาอบรมใน สำนักของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส วัดบวรนิเวศวิหาร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔ ย้ายไปเป็นผู้ช่วย เจ้าอาวาสวัดราชาธิวาส พ.ศ. ๒๔๕๘ ย้ายไปดูแลรักษา วัด พิษณุตติการาม พ.ศ. ๒๔๖๑ กลับไปศึกษาอบรมต่อ ณ วัด

บวรนิเวศวิหาร พ.ศ. ๒๔๑๒ ย้ายกลับมาช่วยท่านเจ้าคุณอาจารย์
พระรัตนธัชมุนี รัตนธัศเถร วัดท่าโพธิ์ จังหวัดนครศรีธรรมราช
พ.ศ. ๒๔๖๓ เป็นเจ้าอาวาสวัดมเหยงคณ์ พ.ศ. ๒๔๗๐ ย้ายมา
ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดพระมหาธาตุและอยู่ตลอดมาจนถึง
ปัจจุบันนี้ (พ.ศ. ๒๕๑๘)

การปกครองในวัด

การปกครองพระภิกษุสามเณรในวัด แบ่งเป็น ๒ คณะ
เรียกว่า คณะเหนือ คณะใต้ มีรองเจ้าอาวาสและผู้ช่วย
เจ้าอาวาสเป็นผู้ควบคุมดูแลในคณะนั้น ๆ

ส่วนการควบคุมดูแลจัดการศาสนสมบัติของวัดนั้น
เดิมทางคณะกรรมการจังหวัดเป็นผู้ควบคุม ทางวัดจะใช้จ่าย
บูรณะซ่อมแซมหรือก่อสร้างสิ่งใด ต้องทำฎีกาขอเบิกจากจังหวัด
คลังจังหวัดเป็นผู้เก็บรักษาหลักฐานการใช้จ่ายต่าง ๆ ต่อมาทาง
วัดมีความจำเป็นต้องเร่งพัฒนาวัดให้เจริญก้าวหน้า ทั้งในเขต
พุทธาวาสและสังฆาวาส ทางคณะสงฆ์จึงขออนุญาต
ประโยชน์เกี่ยวกับศาสนสมบัติของวัดมาจัดการเอง โดยแต่งตั้ง
กรรมการขึ้นคณะหนึ่งเรียกว่า คณะกรรมการจัดประโยชน์ของ
วัดพระมหาธาตุอยู่ในบังคับบัญชาของเจ้าอาวาส และให้

เจ้าอาวาสวางระเบียบข้อบังคับไว้สำหรับปฏิบัติให้เป็นไปตามพระราชบัญญัติ คณะสงฆ์ กฎกระทรวง และกฎหมายเสนาบดี การใช้จ่ายเงินผลประโยชน์ ได้ทำเป็นงบประมาณ ผ่านกรมการศาสนาและมหาเถรสมาคม อนุมัติเป็นรายปี จนกระทั่งทุกวันนี้

การศึกษาภายในวัด

การศึกษาอบรมสำหรับพระภิกษุสามเณรและศิษย์วัดเดิมที่ก็จัดการศึกษาอบรมตามแบบโบราณ เหมือนวัดในชนบททั่วไป ครั้นการศึกษาเจริญขึ้นทั้งทางพุทธจักรและอาณาจักรทางวัดได้จัดตั้งสำนักเรียนนักรธรรมและบาลี^(๑) ขึ้น สำหรับศิษย์วัดได้ตั้งโรงเรียนภาษาไทยขึ้น ซึ่งปัจจุบันเป็นหน้าที่ของฝ่ายอาณาจักรควบคุมดูแลรับนักเรียนตั้งแต่อนุบาลถึงชั้นประถมปลาย และได้รับยกย่องเป็นโรงเรียนตัวอย่างของจังหวัด

สำหรับการศึกษาของภิกษุสามเณรนั้น บางครั้งก็มีภิกษุสามเณรเล่าเรียนกันมาก แต่บางครั้งก็ลดลงเช่นในปี พ.ศ. ๒๕๑๗ ไม่มีครูทำการสอนเลย นักเรียนต้องไปเรียนที่วัดอื่น

(๑) โรงเรียนปริยัติธรรม นอกจากใช้เป็นที่สอนนักรธรรมของพระภิกษุสามเณรที่มาจากวัดธรรมยุติกนิกาย เช่น วัดเพชรจริก วัดมเหยงคณ์ วัดศรีท้าว วัดท่าโพธิ์ และฆราวาสที่ประสงค์จะเรียนนักรธรรม แล้ว ยังใช้เป็นที่พักของพระอาคันตุกะและพุทธศาสนิกชนจากต่างจังหวัด

และทางวัดพยายามส่งเสริมโดยการคัดเลือกนักเรียนที่เรียนดี
เข้าไปศึกษาในกรุงเทพฯ ในนามของวัดพระมหาธาตุปีละ
หลายๆ รูป เป็นลำดับมา

การเผยแผ่ภายในวัด

วัดพระมหาธาตุ เป็นจุดศูนย์กลางของการเผยแผ่
พระพุทธศาสนาในภาคใต้มาช้านาน โดยเฉพาะการแสดง
พระธรรมเทศนาในวิหารคตและวิหารทักษิณेत्र มีเป็นประจำ
ทุกวันธรรมสวนะ ก่อนและหลังการแสดงธรรมมีการอ่าน
หนังสือเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา เป็นทำนองเสนาะภาษาพื้นเมือง
เรียกว่า โอ้เอ้วิหารราย ซึ่งยังคงรักษาอยู่จนบัดนี้

นอกจากการแสดงธรรมดังกล่าวแล้ว คนในภาคใต้
ส่วนมากนิยมกันว่า ถ้าได้อุปสมบทที่วัดพระมหาธาตุแล้ว
เท่ากับได้บวชในสำนักพระพุทธเจ้าที่เดียว บางคนได้บวชไว้
เมื่อคราวเจ็บไข้ได้ป่วย เมื่อหายแล้วก็มาบวชแก้บน ปรากฏว่า
ปีหนึ่งๆ มีผู้มาขออุปสมบทในวัดพระมหาธาตุเป็นจำนวนมาก
วัดพระมหาธาตุจึงจัดไว้ว่าเป็นศูนย์กลางการเผยแผ่พระพุทธ-
ศาสนาในภาคใต้

การสาธารณูปการ

โดยที่วัดพระมหาธาตุแต่เดิมไม่มีพระสงฆ์จำพรรษา การบำรุงรักษาพระเจดีย์และถาวรวัตถุต่างๆ ภายในเขตพุทธาวาส เป็นหน้าที่ของฝ่ายบ้านเมืองร่วมกับคณะสงฆ์ เช่น สมัยพระครูเทพมุณี (ปาน) และพระครูนิ่ม ซึ่งนับว่าเป็นการบูรณะครั้งใหญ่ แต่ท่านทั้ง ๒ ก็มิได้อยู่ประจำวัดพระมหาธาตุ สมัยเจ้าอาวาสรูปที่ ๑ และที่ ๒ ก็ได้อาศัยกุฏิเล็ก ๆ อยู่ในบริเวณวัดพระเค็มและวัดมังกุค ซึ่งได้รวมเข้ากับวัดพระมหาธาตุแล้ว ก็ไม่ปรากฏว่าได้พัฒนาอะไรมากนัก

สมัยเจ้าอาวาสรูปที่ ๓ พระญาณเวที ท่านได้ชักชวน กำนันตำบลต่าง ๆ ในอำเภอเมือง นครศรีธรรมราชร่วมกันสร้างกุฏิไม้หลังเล็ก ๆ ไว้ในวัดพระมหาธาตุตำบลละ ๑ หลัง มีป้ายบอกชื่อตำบลต่าง ๆ นั้นไว้ทุกหลัง ซึ่งบัดนี้รื้อถอนไปหมดแล้ว

สมัยพระรัตนธัชมุนี (แบน คณฺหฺจากรุโณ เปริยญฺ) เจ้าอาวาสองค์ปัจจุบันได้เริ่มพัฒนาวัดตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๐ เป็นต้นมา โดยอำนวยการสร้างด้วยตนเองบ้าง มอบหมายให้รองเจ้าอาวาสและผู้ช่วยเจ้าอาวาสบ้างวัดพระมหาธาตุจึงอยู่ในสภาพสวยงามดังที่เห็นในปัจจุบัน.

ตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราช^(๑)

อาทิเดิมยังมีเมืองหนึ่งชื่อทนต์บุรี เจ้าเมืองชื่อท้าวโกสีหราช มีพระอรรคมเหษีชื่อนางมหาเทวี มีพระราชบุตรผู้พี่ชื่อนางเหมษาลา ชายชื่อเจ้าทนต์กุมาร และยังมีเมืองหนึ่งชื่อเมืองทนต์บุรี อยู่ข้างฝ่ายทักษิณทิศ เจ้าเมืองชื่อท้าวอังกุศราชพระอรรคมเหษีชื่อว่าจันทเทวี และท้าวอังกุศราชมารบชิงพระทันตธาตุแก่ท้าวโกสีหราช ๆ ก็ขาดหัวข้างเสียเมืองแก่ท้าวอังกุศราช นางเหมษาลากับเจ้าทันตกุมารก็รับเอาพระทันตธาตุลงสำเภาไปเมืองลังกาเกิดลมร้ายสำเภาแตก เจ้าทันตกุมารกับนางเหมษาลาก็พาพระทันตธาตุ ชักขึ้นที่หาดทรายแก้วชเลรอบ ก็เอาพระธาตุฝังไว้ที่หาดทราย แล้วก็เข้าเรือนอยู่ในที่ลับ

(๑) หนังสือเรื่องตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราชนี้ พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ได้ทรงพิมพ์คำอธิบายไว้ในคราวพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๗๑ ว่า

“หนังสือนี้พิมพ์ตามต้นฉบับที่มีอยู่ในหอพระสมุดวชิรญาณ เป็นหนังสือกระดาศฝรั่งเขียนเส้นหมึก ต้นฉบับนี้เป็นสำเนาคัดจากหนังสือเก่า เห็นได้ตามตัวสกกและด้อยคำสำนวน ซึ่งเก่าก่อนเวลาที่ใช้น้ำมันและกระดาศอย่างนั้น

การพิมพ์ครั้งนี้ได้สั่งให้พิมพ์ตามต้นฉบับ มิให้แก้ตัวสกกหรือด้อยคำอะไรเลยที่ทำเช่นนี้ด้วยเหตุ ๒ ประการ

ยังมีพระอรหันต์องค์หนึ่ง ชื่อพระมหาเถรพรหมเทพมา
โดยนภาภาค เห็นรัศมีพระธาตุช่วงโชคนาการขึ้น พระมหาเถร
ก็ลงนมัสการพระธาตุ นางเหมชาลาไปกับเจ้าทันตกุมารก็เล่าความ
แก่พระมหาเถร เหมือนกล่าวมาแล้วแต่หลัง แลพระมหาเถร
ทำนายว่าในหาคทรายชเลรอบนเบียงหน้ายังมีพระยาองค์หนึ่ง

ประการที่ ๑ การเขียนตัวสกทหนังสือไทยนั้นเปลี่ยนอยู่เสมอ และยังไม
เห็นท่าทางที่จะหยุดเปลี่ยน ความเปลี่ยนเป็นลำดับมานั้นเป็นสิ่งที่ผู้ศึกษา
พึงสังเกต ถ้าพิมพ์หนังสือไว้ตามฉบับเดิม ก็เป็นเครื่องช่วยศึกษาได้ข้าง
หนึ่ง

ประการที่ ๒ คำในหนังสือนี้มีเป็นอันมากที่ผู้ตรวจไม่เข้าใจ อาจเป็น
ด้วยฉกก็ได้ เป็นด้วยเราไม่รู้ก็ได้ สิ่งที่เราไม่รู้ เราจะว่าผิดเพราะเหตุนั้น
หาได้ไม่ คำที่ผู้ตรวจไม่เข้าใจ ถ้าแก่จนเข้าใจก็เป็นความเกาของผู้ตรวจคน
เดียว ผู้อ่านซึ่งไม่เคยเห็นต้นฉบับก็ไม่มีโอกาสจะช่วยเกาหรือแสดงความรู
ความเห็นบ้าง ความเห็นนั้นไม่จำเป็นจะเป็นความรู้ แต่ในเวลาที่มีความรู้
แน่นอนยังไม่มี ความเห็นก็ย่อมจะเป็นประโยชน์

หนังสือนี้สันนิษฐานว่าแต่งในแผ่นดินพระนารายณ์ ศักราชในที่สุดบอกปี
ในปลายแผ่นดินพระเจ้าปราสาททอง

ส่วนเนื้อเรื่องซึ่งว่าเป็นตำนานพระธาตุนครศรีธรรมราชนั้น ก็เป็นตำนาน
อย่างนิทานประจำท้องถิ่น มีโน่นป่นนี้มากมาย แต่ความจริงอาจมีมาเดิมบ้าง
และไม่มีอะไรที่ทำให้เห็นว่าผู้แต่งไม่เชื่อว่าเป็นความจริงทั้งนั้น แม้ที่กล่าวถึง
ปาฏิหาริย์ต่าง ๆ และพญาครุฑพญานาค ก็กล่าวตามที่เชื่อกันว่าจริง ถ้าจะว่า
ที่แท้เรื่องพระธาตุปาฏิหาริย์นั้นคนยังเชื่อกันอยู่จนเวลานี้

แต่ถ้าจะตั้งปัญหาว่าหนังสือนี้มีประโยชน์เพียงใด ในโบราณคดีก็ยากที่จะ
ตอบได้ การหาหลักฐานโบราณคดี ถ้าไม่มีอะไรดีกว่านิทาน ก็ต้องรับเอา
นิทานเข้าประกอบหนังสือนี้ จึงอาจเป็นประโยชน์ได้บ้างในทางโบราณคดี”

ชื่อพระยาศรีธรรมมาศกราชจะมาตั้งเป็นเมืองใหญ่ แล้วจะก่อ
พระมหาธาตุสูงได้ ๓๗ วา แล้วพระมหาเถรสั่งเจ้าสองพี่น้อง
ไว้ ว่ามีทุกข์สิ่งใดให้เจ้าลำนึกถึงพระองค์ ว่าเท่านั้นแล้วพระ
มหาเถรก็กลับไป

เจ้ากุมารทั้งสองก็พาพระธาตุนั้นไป กรันถึงท่าเมืองตรัง
ก็โดยสารสำเภาก็ไปถึงกลางทะเลใหญ่ ก็เกิดอัศจรรย์ใช้ใบสำเภา
ไปมิได้ ชาวสำเภาก็ชวนกันว่า เจ้าทั้งสองนี้ลงโดยสารสำเภาจึง
เกิดอัศจรรย์ขึ้น และว่าจะฆ่าเจ้าทั้งสองนั้นเสียเจ้าทั้งสองก็
ลำนึกถึงพระมหาเถรๆ ก็นิมิตเป็นครุฑรูปปีกประมาณข้างละ
๓๐๐ วา เสด็จมาในอากาศอัศจรรย์ก็หาย และพระมหาเถร
บอกแก่ชาวสำเภาว่า พระญาณาคพาบวิวารขึ้นมานมัสการ
พระธาตุจึงเกิดอัศจรรย์ ว่าเท่านั้นแล้วพระมหาเถรก็เสด็จไป
นายสำเภาก็ใช้ใบไปถึงเมืองลังกาทวีป เจ้าลังกาได้รับพระธาตุ
ขึ้นไว้บนปราสาทแล้วจึงตรัสถามเจ้าสองพี่น้องว่าจะกลับไป
เมืองทนทบุรีเล่า เจ้าลังกา也给แต่งสำเภาให้เจ้าสองพี่น้อง แล้ว
บรรทุกของให้เต็มสำเภา แล้วจึงแต่งราชสารไปถึงเจ้าเมือง
ทนทบุรีว่าเป็นบุตรท้าวโกสีหราช ซึ่งทิวภคตในการสงครามนั้น
กลับมาอยู่ในเมืองทนทบุรีเล่าอย่าให้ท้าวอังกุศราชทำอันตราย
แก่เจ้าสองพี่น้อง ถ้าท้าวอังกุศราชทำอันตรายแก่เจ้าสองพี่น้อง

เห็นว่าเมืองทันทบุรี กับกรุงลังกาจะเป็นศึกแก่กัน แล้วเจ้าลังกา
ให้มหาพราหมณ์ ๔ คน พาพระบรมธาตุมาทนานหนึ่ง ให้ฝั่ง
ที่เจ้าสองพี่น้อง ช้อนพระทันตธาตุนี้ มหาพราหมณ์กับเจ้า
สองพี่น้องก็ใช้สำเภามาถึงหาดทรายแก้ว มหาพราหมณ์ก็แบ่ง
พระธาตุเป็นสองส่วน ส่วนหนึ่งใส่ผอบแก้วแล้วใส่แม่ขันทอง
ขึ้นฝั่งที่รอยเจ้าสองพี่น้องฝั่งพระธาตุแต่ก่อน ก่อพระเจดีย์
สรวมไว้แล้วผูกภาพยนตร์รักษาอยู่ ยังพระธาตุส่วนหนึ่งนั้น
มหาพราหมณ์ก็พาไปเมืองทันทบุรี

ยังมีเมืองหนึ่งชื่อหงษาดี มีกำแพงสามชั้นอ้อมสามวัน
จึงรอบเมือง ประตูเมืองมีนาคราชเจ็ดหัวเจ็ดหางมีปราสาท
ราชมณฑเฑียร มีพระมหาราช ๓๐๐๐ ยอดใหญ่ ๓๐ ยอด ท่าซ้าย
ท่าขวา กลางสูงสุดหมอก มีพระพุทธรูป ๔๐๐๐ พระองค์
เจ้าเมืองนั้นชื่อพระญาศรีธรรมโศกราช มีพระอรรคมเหษีชื่อ
สังขเทวี มีบุตร์ชายสองคน ๆ หนึ่งชื่อท้าวเจตราช อายุยืนได้
๑๐๐ ปี ถัดนั้นชื่อเจ้าพงษ์กษัตริย์ ยังมีบาคุ ๔ คนบำรุงเจ้าเมือง
นั้นอยู่ อยู่มาเกิดไข้ยุบลมหายักษ์มาทำอันตรายไฟร่พลล้มตาย
เป็นอันมาก พระญาก็พาญาติวงศ์และไฟร่พลลงสำเภามาใช้ใบ
มาตั้งอยู่ริมทะเล

๙๓.

พ ๒๙๕๗

๙.๒๗ ๕ ๑๐๒๐๘

๙.๑๓

๙๓. ๑๕๔๕๖

ยังมีพราน ๘ คน ๆ หนึ่งชื่อพรหมสุริยตามเนื้อมาตามริม
ทะเล มาถึงหาดทรายชเลรอบพบแก้วดวงหนึ่งเท่าลูกหมากสง
จึงพราน ๘ คนเอาแก้วไปถวายแก่พระญาแล้วกราบทูลว่าได้ที่
หาดทรายนั้นกว้างยาวมีน้ำอยู่รอบ พระญาก็ให้พรหมสุรินำบาย
ทั้ง ๔ คนมาคุยที่นั่น บายทั้ง ๔ คนก็เขียนแผนที่นั้นไปถวาย
พระญาให้แต่งสำเภาแล้ว จักคนที่รู้จักคุณพระพุทเจ้า ๑๐๐ หนึ่ง
กับบายทั้ง ๔ คน พาแผนที่ภูมิดำเนินไปถวายเจ้าเมืองลังกา ๆ
ก็ยินดีหนักหนา จึงตรัสถามว่าพระสงฆ์ยังมีฤาหาไม่ บาย
กราบทูลว่าพระสงฆ์เจ้าไม่มี แลเจ้าลังกาว่ายังมีพระสงฆ์
องค์หนึ่ง ชื่อพระพุทเจ้าเกียร เกิดวิวาทกันกับเพื่อนสงฆ์
เจ้าเมืองลังกาขอโทษกันเสีย เจ้ากูไม่ลงให้ก็ให้นินนตเจ้ากูไป
เถิก พระพุทเจ้าเกียรก็ลงสำเภามาด้วยบายทั้ง ๔ คน ยังมี
พระยาศรีธรรมโสกราช ๆ ก็มีน้ำใจศรัทธาในการกุศลให้
เกลี้ยกล่อมผู้คนซึ่งอยู่คงป่าเข้ามาประชุมกันเป็นอันมาก แล้ว
พระยาศรีธรรมโสกราชเจ้าพงษ์กษัตริย์แลพระพุทเจ้าเกียร
บายทั้ง ๔ คน ปฤกษากันจะตั้งเมืองหาดทราย แล้วจะก่อ
พระเจดีย์แลพระพุทธรูปไว้ ครั้นสนทนากันแล้ว พอเกิดไข
ยุบลคนล้มตายเป็นอันมาก พระญากับพระพุทเจ้าเกียรบาย
ทั้ง ๔ คน พาญาติวงศ์ข้างม้าหนีไปอยู่กะหม่อมมโกล ๓

หาดทรายชลรอบนั้นแล เมื่อศักราชได้ ๑๐๗๘ ปี พระยา
ศรีธรรมมาโศกราชก็สร้างการลง ณ หาดทรายชลรอบเป็นเมือง
นครศรีธรรมราชมหานคร แล้วสั่งให้ทำอิฐทำปูนก่อพระธาตุ
ครั้งนั้น แลยังมีพระสิงห์ล่องชลมาแต่เมืองลังกามายังเกาะ
ปิ้ง แลผันมาถึงหาดทรายแก้วที่จะก่อพระมหาธาตุนั้น

ครั้งนั้นยังมีพระยาธรรมมาโศกราชองค์หนึ่ง เป็นเจ้าเมือง
มัทยมประเทศ มีพระอรรคมเหษีชื่อนางสันตมิตราให้นักเทษถือ
ราชสารมาถึงพระยาศรีธรรมมาโศกราช ในราชสารนั้นว่าพระญา
ศรีธรรมมาโศกราชก่อพระมหาธาตุ ๘๔,๐๐๐ พระองค์ แต่ยังมีได้
พระบรมธาตุไปประจุ รู้ความไปว่าพระยาศรีธรรมมาโศกราช
ก่อพระมหาธาตุองค์หนึ่งสูง ๓๗ วา แล้วยกพระบรมธาตุขึ้น
ประจุพระบรมธาตุ แลเมืองมัทยมประเทศพระธาตุ ๘๔,๐๐๐
ยังหาได้พระบรมธาตุไปประจุไม่ จะขอแบ่งพระธาตุไปประจุ
ครั้นแจ้งในราชสารนั้นแล้ว พระญาก็ให้นักเทษสั่งสอน บาคู
ทั้ง ๔ คนเล่าเรียนสวดมนตร์ให้ว่าพระตามนักเทษเรียนมา แล
ปฤษาว่าจะคิดฉันทา ที่จะรู้แห่งพระธาตุ จะเอาขึ้นจะได้แจก
ประจุพระเจดีย์ ๘๔,๐๐๐ พระองค์ พระญาให้เอาทองเท่าลูกฟัก
ผูกคอม้าป่าวทั่วทั้งเมือง

ยังมีผู้เฒ่าคนหนึ่งอายุได้ ๑๒๐ ปีว่ารู้แห่ง อำมาตย์เอาของ
 ส่งให้แล้วเกาะตัวผู้เฒ่านั้นมาทูลแก่พระญา ๆ ก็ตามผู้เฒ่า
 กราบทูลว่าเมื่อตัวข้าพเจ้ายังน้อย บิคาของข้าพเจ้าได้เอาดอกไม้
 ไปถวายที่นั่น พระญาก็ให้นำไปถวายที่นั่น พระญาก็ให้นำไปชุก
 ลง พบพระเจดีย์มีภาพยนต์รักษาอยู่เอาขึ้นมิได้ พระญาก็ให้นำ
 เอาทองเท่าลูกฟักแขวนคอมา ไปป่าหาผู้รู้แก้ภาพยนต์

ครั้งนั้นยังมีบุรุษผู้หนึ่งชื่อนายจันที แลบิดานั้นไปเรียน
 ศิลปวิชาเมืองโรมพิไสย ครั้นได้แล้วเอาน้ำหมึกสักไว้ที่ลำขา
 แล้วกลับมา พระอาจารย์ใช้ภาพยนต์มาดักตีสะเอาไป อักษร
 อันนั้นข้าพเจ้าเขียนเรียนไว้ อำมาตย์ก็เอาทองให้แล้วพาตัว
 บุรุษมา พระญาก็ให้แก้ภาพยนต์ จึงร้อนขึ้นไปถึงพระอินทร์ ๆ
 ก็ใช้พระวิศณุกรรมมายกพระธาตุขึ้น พระญาก็ขึ้นไปเมือง
 มัทยมประเทศตามมีตราบาขอนั้น จึงพระวิศณุกรรมช่วย
 พระญาก่อพระเจดีย์ประจุพระบรมธาตุนั้นไว้ แล้วตั้งเมือง
 สิบสองนักษัตร ขึ้นแก่เมืองนครศรีธรรมราช บีชวดตั้งเมืองสาย
 ถือตราหนูหนึ่ง บีฉลุเมืองคานีถือตราโคหนึ่ง บีขาลเมือง
 กะลันตันถือตราเสือหนึ่ง บีเกาะเมืองปาหังถือตรากระทายหนึ่ง
 บีมะโรงเมืองไทรถือตรางูใหญ่หนึ่ง บีมะเส็งเมืองพัทลุงถือตรา
 งูเล็กหนึ่ง บีมะเม็ยเมืองตรังถือตราม้าหนึ่ง บีมะแมเมืองชุมพร

ถือตราแพะหนึ่ง บิวอกเมืองบันท้ายสมอถือตราสิงห์หนึ่ง บีระกาเมืองอุเลาถือตราไก่หนึ่ง บีจือเมืองตะกั่วป่าถือตราสุนัขหนึ่ง บีกุนเมืองกระถือตราหมูหนึ่ง เข้ากัน ๑๒ เมืองมาช่วยทำอิฐปูนก่อพระมหาธาตุขึ้นยังหาสำเร็จไม่ ภอไซ้हांลงพระญากัฬาญาติวงษ์ลงสำเภานี้ ไซ้ไบถึงกลางขเลผู้คนตายสิ้นเมืองนั้นก็ร้างอยู่ครึ่งหนึ่ง

เมื่อศักราชได้ ๑๑๕๖ ปี ยังมีพระญาคองค์หนึ่งชื่อพระญาศรีไสณรงค์มาแต่ฝ่ายตะวันตก นางอรรคมเหสีชื่อนางจันทาเทวี น้องชายคนหนึ่งชื่อเจ้าธรรมกระษัตริย์ ได้เป็นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช แลพระดีหิงค์มาประทักษิณพระธาตุ แล้วอยู่ ๗ วัน ก็จากเมืองนครไปเมืองเชียงใหม่ พระยาศรีไสณรงค์ถึงแก่กรรม ท้าวธรรมกระษัตริย์ผู้น้องได้เป็นเจ้าเมืองนั้น เมื่อศักราช ๑๑๕๘ ปี ท้าวธรรมกระษัตริย์ถึงแก่ความตาย

ยังมีพระญาคองค์หนึ่งชื่อท้าวศรีธรรมมาโตกราช เป็นเจ้าเมืองอินทปัตบุรีย์ น้องชายชื่อท้าวจันทภานุ ๑ ชื่อท้าวพงษ์สุธา ๑ พาญาติวงษ์ไพร่พลช้างม้าหน้าไซ้ห้า ต้นคงมาช้านานประมาณได้ ๘-๙ ปี มาถึงหากทรายแก้วพบพรมสุริยทำไว้ อยู่ นายเทียนบัณฑิตเป็นชื่ออยู่คนหนึ่ง แลพลพระญาศรีธรรมมาโตกราชยกมาแต่อินทปัตตินั้น ๓๐,๐๐๐ เกนตั้งค่ายลงมันแล้วเกน

ทำนาทำไร่ แลเกณฑ์อาชญาปุ่นก่อนกำแพงเมืองรอบแล้ว ก่อพระ
มหาธาตุขึ้นตามพระญาศรีธรรมมาโคกราชทำไว้แต่ก่อน

ครั้งนั้นยังมีผชาวอริยพงษ์อยู่เมืองหงสาวดีกับคน ๑๐๐
หนึ่ง พาพระบตไปถวายพระบาทในเมืองลังกา ต้องลมร้าย
สำเภาแตกซัดขึ้นปากพนัง พระบตซัดขึ้นปากพนังชาวปากน้ำ
พาขึ้นมาถวาย สั่งให้เอาพระบตทางไว้ที่ท้องพระโรง แลผชาว
อินทพงษ์กับคน ๑๐ คนซัดขึ้นปากพูนเดินตามริมชล มาถึง
ปากน้ำพระญาน้อยชาวปากน้ำพาตัวมาเฝ้า ผชาวเห็นพระบต
ผชาวก็ร้องไห้ พระญาก็ถามผชาว ๆ ก็เล่าความแต่ต้นแรกมา
นั้น แลพระญาก็ให้แต่งสำเภาให้ผชาวไปเมืองหงสาวดีนิมนต์
พระสงฆ์ ผชาวก็ลงสำเภาไปนิมนต์พระสงฆ์มา ๒ พระองค์
องค์หนึ่งชื่อมหาปเรียนทศศรี องค์หนึ่งชื่อมหาเถรสังจานุเทพิ
ฝ่ายนักเรียนทั้งสอง พระองค์มาทำพระธาตุลงปุ่นเสร็จแล้ว
พระญาให้แต่งสำเภาไปนิมนต์พระสงฆ์เมืองลังกามาเสกพระ
มหาธาตุ

ครั้งนั้นยังมีสำเภาลำหนึ่งซัดขึ้นปากน้ำพระญาน้อยใน
สำเภานั้นมีแต่ศรีผึ้งกับกะแวงเต็มลำสำเภาแต่คนไม่มี พระยา
ก็ให้เอากระแวงมามุงรอบพระมหาธาตุ ศรีผึ้งนั้นก็ให้ผื่นเทียน
สิ้น แล้วมีตราไปถึงเมืองขึ้นทั้ง ๑๒ นักษัตร์มาทำบุญฉลอง

พระธาตุจึงปรากฏไปถึงท้าวพิไชยเทพเชียงภา ผู้เป็นบิดา
 ท้าวอุทองเจ้ากรุงศรีอยุธยา ท้าวอุทองยกไพร่พลยี่สิบแสน
 เจ็ดพันสามร้อย มาตั้งอยู่แม่น้ำแห่งหนึ่ง มีพระราชสารมาถึง
 พระญาศรีธรรมมาโคกราช ๆ ก็จัดเอาพลเมืองได้ยี่สิบแสนเจ็ดพัน
 สามร้อยเท่ากับพลท้าวอุทอง ยกไปตั้งท่ากำเร ท้าวอุทองยก
 ไปตั้งบางตการท่าเพหารอารามไปทุกแห่งจนถึงบางตการ แล
 ทหารทัพหน้าทั้งสองฝ่ายรบกัน ไพร่พลทั้งสองฝ่ายล้มตายเป็น
 อันมาก พระญาศรีธรรมมาโคกราชคำริทในพระไทย ว่าตัวเรา
 นี้ได้สร้างพระเจดีย์วิหารและก่อพระพุทธรูปปลูกไม้พระศรี
 มหาโพธิ และไต่ยกพระมาลิกะเจดีย์ที่เมืองอินทปัต แลทำ
 ประตุ ๒ ประตุจ้างคนทำวันพันคำสิงทอง แลพระบรมม
 องค์หนึ่ง ทำด้วยสามฤดู ยาว ๔ เส้น พระเจดีย์สูงสุดหมอก
 อัฐยาว ๕ วา หนา ๑ พระระเบียงสูง ๑๕ วา ระเบียงสูง
 เส้นหนึ่ง หนาเสาศอก ๔ แปร่อมหิน พระนั่งย่อมสามฤดู
 สูงละองค์ ๑๕ วา ตะกั่วคาดท้องพระระเบียงหนา ๖ นิ้ว
 บนปรางกว้าง ๒ เส้น เหลี่ยมเสาศพระเจดีย์กว้างเหลี่ยมละ
 ๒ เส้น กะโหลกหิน ๙ วา แม่กะโหลกใหญ่ ๔ กำ ลูก
 ๓ กำ ขึ้นถึงปรางบน หงษ์ทอง ๔ ตัวย่อมทองเนื้อแล้ว ๆ มา
 ทำพระมาลิกะเจดีย์ ปลูกพระศรีมหาโพธิแลจำเริญพระมหา

ธาตุ เมืองนครศรีธรรมราช แล้วไต่ไปนิมนต์พระเมืองลังกา เมืองหงษา มาทำบุญฉลองพระธาตุ ได้จำแนกแจกทานเป็นอันมาก แลทำศึกกันร้พลดล้มตายก็จะเป็นนาระเวรไปเป็นอันมาก จะขอเป็นไมตรีนั่งอาสน์เดียวกันกับท้าวอุทอง เมื่อท้าวอุทองกับท้าวศรีธรรมมาโคกราชจะเป็นไมตรีกันนั้น ท้าวอุทองขึ้นบนแท่นแล้ว พระญาศรีธรรมมาโคกจะขึ้นไปมิได้ ท้าวอุทองก็จูงพระกรขึ้น มงกุฎของพระเจ้าศรีธรรมมาโคกตกจากพระเศียร แลท้าวศรีธรรมมาโคกสัญญาว่า เมื่อตัวพระองค์กับอนุชาของพระองค์ยังอยู่ให้เป็นทองแผ่นเดียวกัน ถ้าท้าวอุทองต้องประสงค์สิ่งใดจะจัดแจงให้ นานไปเบื้องหน้าให้มาขึ้นกรุงศรีอยุธยา ฝ่ายท้าวอุทองก็รับเป็นไมตรีแก่กัน แลท้าวอุทองว่าถ้าท้าวศรีธรรมมาโคกราชต้องการสิ่งใดท้าวอุทองจะจัดให้มา เสรจจากความกันแล้ว ต่างองค์ต่างยกไพร่พลคืนเมือง

ท้าวศรีธรรมมาโคกก็ตั้งอารามก่อพระเจดีย์ ปลุกพระศรีมหาโพธิ์รายทางมาจนถึงเมืองนคร ตั้งแต่นั้นตั้งสองภาราได้แต่งของบรรณาการตอบแทนกันมิได้ขาดปี เมื่อพระญาศรีธรรมมาโคกถึงแก่กรรม เมื่อศักราช ๑๒๐๐ ปี พระญาจันทกานูเป็นเจ้าเมือง พระญาพงษาสุธาเป็นพระญาจันทกานู ตั้งฝ่ายทักษิณพระมหาธาตุเป็นเมืองพระเวียง อยู่มาท้าวศรีธรรมมาโคก

ถึงแก่กรรม พระญาติทหาณผู้ต้องเป็นเจ้าเมือง ครั้งนั้นเจ้าเมือง
ชวากไพร่พลมาทางเรือ มารบเอาเมืองมิได้ ชาวาก็เอาเงิน
ปรายเข้ากอไม้ไผ่แล้วกลับไป อยู่มาภายหลังชาวเมืองถางไม้ไผ่
เก็บเงิน ชาวกลับมารบอีกเล่า เจ้าเมืองแต่งทหารออกรบอยู่แล้ว
เจ้าเมืองพญาตีวงษ์ออกจากเมืองไปอยู่เขาแดงแลกรมการรบ
กับชาว ๆ ก็แตกไป ภายหลังชวากไพร่มาทอคอยู่ ณ ปากน้ำ
มีราษฎรมาว่าเจ้าเมืองชาวให้เอาลูกสาวมาถวายให้เจ้าเมืองนคร
ลงไปรับ พระญาติก็แต่งไพร่พลลงไป ชาวก็จับตัวพระญาได้
นางอรรคมเหษีก็ตามพระญาไปถึงเกาะอันหนึ่งได้ชื่อว่าเกาะนาง
โดยครั้งนั้นชาวก็ให้เจ้าเมืองผูกส่วยไขเบ็ดแก่ชาว ๆ ก็ให้
พระญาคืนมาเป็นเจ้าเมืองอยู่เล่า

อยู่มายังมีพระมหาเถรองค์หนึ่งชื่อสัจจานุเทพอยู่เมือง
นครป่าหมาก รื้อญาติโยมมาอยู่เมืองนครศรีธรรมราชด้วยพระ
มหาเถรพรหมสุริย ขอที่ตั้งเขตอาราม ปลุกพระศรีมหาโพธิ
ก่อพระเจดีย์ก่อกำแพงไว้ ให้ญาติโยมรักษาอยู่ตามพระญา
อุทิศถวายไว้ นั้น ได้ชื่อว่าวัศเพติม อยู่มาลูกนายเทียนบัณฑิต
ผิดด้วยข้าสาวของพระญา ๆ ก็ให้จับจะฆ่าเสีย จึงลูกนายเทียน
แล่นเข้าในวัด พระมหาเถรไม่ให้ อยู่มาลูกนายเทียนไปดูงาน
พระญารู้ก็ให้คนจับฆ่าเสีย พระมหาเถรรู้ก็เคืองใจ รื้อญาติโยม

ออกไปก่อพระวิหารพระพุทธรูป ได้ชื่อว่าวิศหัทธยาน แล้ว
ไปตั้งอารามอยู่เขาน้อย พระมหาเถรถึงแก่กรรม พระญาก็นั่ง
ไปแต่งการศพ ได้ชื่อว่าเขาคูมพนม แล้วพระญาก็นั่งเมือง
จึงพระญาชวาให้มาเอาส่วยไข่เบ็กไข่ไก่โดยพระญาผูกนั้น

อยู่มายังมีเด็กคนหนึ่งพ่อแม่เข็ญใจอยู่ตำบลบ้านพเตียน
เอาลูกใส่เปลไ่ว้ร้อมไม้กลางนา มีงูตัวหนึ่งเอาแก้วมาไว้ในเปล
พ่อแม่เห็นได้แก้วตั้งชื่อลูกว่าพังพการ ครั้นเด็กใหญ่เลี้ยงโค
กระบือได้ เด็กทั้งหลายก็มาเล่นด้วยพังพการ ๆ ให้ตาบไม่
ภาเขคนละเล่ม วันหนึ่งพังพการชวนพวกเด็กวิดปลา แล้วให้
สัญญาแก่กันว่า ถ้าปลาออกหน้าที่ผู้ใดจะตัดหัวเสีย ปลาวิ่ง
ออกหน้าที่เด็กคนหนึ่ง พังพการก็เอาตาบภาเขตตัดหัวเด็กนั้น
ขาดตาย พ่อเด็กไปบอกกรมเมือง ๆ ไปทูลแก่พระญา ๆ ก็เอา
เด็กนั้นเป็นบุตร พระญาก็กินแข็งเมืองกับชวา พระญา也给ชุก
ครอบเมืองพระเวียง พระญาชวาให้มาเอาส่วยพระญาก็ไม่ให้
พระญาชวากทัพเรือมารบ พระญา也给พังพการเป็นทหาร
ออกรบ พังพการฆ่าพวกชวาเสียสามสิบคนสี่สิบคนทุกวัน
พลชวาทายมากนั้ และจะไ้เห็นตัวพังพการก็หาไม่ ชาว
แตกหนีไป พระญา ก็แบ่งเมืองให้พังพการฝ่ายหนึ่ง พระญา
มาถึงแก่กรรมก็เกิดไข้ท่า ชาวเมืองล้มตายหลบไข่ไปอยู่ตรอก
ห้วยตรอกเขาเมืองก็ร้างอยู่ช้านาน

ยังมีศรีมหาราชาลูกนายนกระหาสุรา กับคนทั้งหญิง
ทั้งชาย ๑๐๐ หนึ่ง มาตั้งอยู่สุกทำน้ำชื่อว่าเมืองลานตาก ก็เกิด
ลูกชื่อพระหล้า ๆ ก็เกิดลูกชื่อศรีมหาราชา เป็นผู้ใหญ่อยู่เมือง
ลานตาก ยังมีขุนศรีแปดอ้อมแสนเมืองขวางอยู่เมืองสระ
มีพรานแปดคนตามเนื้อหลงมาพบพระเจดีย์เดิม จึงนายก็กิน
ไปบอกกับขุนศรีแปดอ้อมแสนเมืองขวาง เมืองสระนั้น
ขึ้นแก่เมืองนครศรีธรรมราชแลเมืองสระนั้นเกิดใช้ห้า จึง
แม่นางแอดรือมาตั้งเมืองสระนั้นมาพบเมืองแล้วมาตั้งทุ่งหลวง
หรัคี่เมือง

ยังมีนายไทยผู้หนึ่งชาวกรุงศรีอยุธยา ใช้เรือมาทอดอยู่
ปากน้ำนครศรีธรรมราช นายไทยวางวาว ๆ นั้นก็ขาด นายไทย
ตามวาวมาพบพระเจดีย์เดิมแล้วพบเจ้าไทยสององค์ องค์หนึ่ง
ชื่อมหาเถรพุทธสาท องค์หนึ่งชื่อมหาเถรพรหมสุริย์ เทียวโคจร
มา นายไทยก็เล่าความแก่เจ้าไทย ๆ ให้นำไปคุยที่พระเจดีย์เดิม
แล้ว นายไทยก็ลงเรือไป ภายหลังเจ้าไทยทั้งสองพบพระ-
มหาราชตกตายลงเทียมพระบรรลักร้อยเสื่อเอาเนื้อขึ้นกินที่นั้น
เจ้าไทยก็กลับไปอยู่อารามคังเก่าเล่า

ยังมีผชาวอริยพงษ์อยู่กรุงศรีอยุธยา ใช้เรือมาทอดอยู่
ปากน้ำพระญาแลมาพบเจ้าไทยทั้งสอง พระองค์ แลผชาว

อริยพงษ์เห็นว่าพบตำราพงษาวดาร ว่าเมืองนครผู้เฒ่าผู้แก่แห่ง
 ผนวมาทำพระมหาธาตุกุกอยู่ช้านานแล้ว จึงพระมหาเถร
 บอกว่าเมืองร้างเสียช้านานแล้ว พระมหาธาตุก็ทำลายลงถึง
 บรรลั๊งค์ ผวากับเจ้าไทยก็ชวนกันไปแผ้วถาง แล้วจดหมาย
 กว้างยาวบรรลั๊งค์พระมหาธาตุ แลพระพุทธรูปพระเจดีย์แล
 จังหวัดกำแพงเมือง แล้วผนวอริยพงษ์ก็ลงเรือไปกรุงศรีอยุธยา
 นำเอาเรื่องราวขึ้นถวายพระเจ้าอยู่หัวฯ รับสั่งให้นิมนต์ไปเรียน
 ทศศรีชาวหงษาวดีซึ่งมาอยู่กรุงศรีอยุธยา มหาปเรียนทศศรี
 ออกมากับนายแวงจำพระบรรทุล มาด้วยพระมหาปเรียน แล้ว
 มีตรามาให้นิมนต์พระสงฆ์มาช่วยแต่งพระบรมธาตุ แล
 พระสงฆ์ทั้งหลายรื้อญาติโยมมารักษาพระบรมธาตุ แลพระสงฆ์
 ทั้งหลายมาฟังพระบรรทุลแล้วกลับไปรื้อญาติโยม จึงนิมนต์
 พระมหาเถรสุทธิชาติพงษ์รื้อญาติโยมมาแต่ขนอม นายผ่อง
 หัวพันคุมไพร่ส่วย พันไกรพลกานมาสร้างวัดมังกุค มหาเถร
 เหมรังศรีรื้อญาติโยมมาแต่โองพตานสร้างวัดขุ่น นิมนต์
 มหาเถรเพชมาแต่ยายคลังรื้อญาติโยม ไพร่ส่วยพันศรีชามา
 สร้างวัดจันทเมาลี พระมหาเถรมังกลาจารย์รื้อญาติโยมมาแต่
 กุฎีหลวง สร้างวัดหรีตพระธาตุ พระมหาเถรโชติบาลมาแต่
 ปัตโวกเขาพระบาทกับนายมันทสุริสร้างวัดฝาง พระมหาเถรสรร

เพชมาแต่โองพทานหรือญาติไพร่ส่วย พันศรีชานาสร้างวัดอากเน
 พระธาตุ พระมหาเถรอนุรุทธหรือญาติโยมมาแต่ยศโสทรสร้าง
 วัดประคู้ พระมหาเถรพงษ์หรือญาติโยมมาแต่เพชรบุรีสร้าง
 วัดคโนทพายัพพระมหาธาตุ จึงมหาปเรียนทศศรีปลุกภูอยู่
 พายัพพระมหาธาตุ จึงพระมหาเถรมงคลเอาไม้ศรีมหาโพธิ
 ใส่อ่างทองลงสำเภาหรือญาติโยมมาแต่เมืองลังกาสร้างวัดพลับ
 ปลุกพระศรีมหาโพธิ ฝ่ายอุตรพระมหาธาตุปลุกทั้งอ่างทอง
 แล้วก่ออาสน์ล้อมรอบก่อพระพุทธรูปสามก้าน ฝ่ายบ่จิม
 ก่อพระบรรทมองค์หนึ่ง พระระเบียงรอบ ๒๘ ห้องชื่อว่า
 พระโพธิมณฑลเศียร จึงพระมหาปเรียนทศศรีแลผนวกรวยพงษ์
 นายแวงนิมนต์พระมหาเถรพุทธสาครวัดพระเค็มเป็นป่าแก้ว
 ตามพระบรรทูล พระเจ้าอยู่หัวให้นางแม่เรือนหลวงรับพระ-
 พุทธรูปมาใส่บาตรต่าง แลมีตราออกมาให้แม่เจ้าเรือนหลวง
 ๔๐ ห้างานเป็นข้าพระทานพระกัณฑ์ปัญญา จึงพระสงฆ์ทั้งหลาย
 กับพระศรีมหาราชาเจ้าเมืองลานตาก ก็ชักชวนคนช้องห้วย
 ช้องเขาออกมาแต่พระมหาธาตุแต่ยอดลงมาถึงบรรลังก์ แล้ว
 ทำการฉลองพระธาตุ พระศรีมหาราชาสร้างวัดหริตติพระธาตุ
 พระมหาเถรมงคลประจำออกมาแต่กรุงศรีอยุธยา พระศรีมหา
 ราชานิมนต์ให้อยู่อารามนั้น ๆ ชื่อกะตี่จันเกล้าห้อง พระศรีมหา-

ราชาออกซุกซีแลววิหารแล้ว พระศรีมหาราชาถึงแก่กรรม
 ชุนอินทราชาผู้ลูกกินเมืองลานตากอยู่ เมียชุนอินทราชาชื่อ
 นางเอื้อย ลูกชายชื่อนายศรี ลูกหญิงชื่อนางราม มีพระราช-
 โองการออกมาว่าให้ชุนอินทราชาแต่งลูกเข้าไปถวาย ชุนอินทราชา
 แต่งลูกหม่อข้างเข้าไปแทนหม่อข้างก็ตามลูกเข้าไปด้วย
 หม่อข้างให้กราบทูลว่า ชุนอินทราชาหาเอาลูกสาวเข้ามาถวาย
 ไม่ โปรดให้ข้าหลวงออกมาสืบ ๆ สมตามถ้อยคำหม่อข้าง
 กราบทูล จึงให้เอาชุนอินทราชาไปตีเสียที่ประตูท่าชี แล้วเอา
 ลูกเมียผู้คนเข้าไปเป็นข้าหลวง นายศรีลูกชุนอินทราชานั้น โปรด
 ให้เป็นนายศรีทนต์ตั้งแต่นั้นมาเมืองนครศรีธรรมราชก็อันตรธาน
 เป็นช้านาน หาผู้กินเมืองมิได้

เมื่อศักราชได้ ๑๘๑๕ ปี มีพระโองการให้นายศรีทนต์
 ออกมากินเมืองนครศรีธรรมราช จึงพระมหาปเรียนทศศรีแล
 พระสงฆ์ทั้งหลาย ทำเรื่องราวให้ฝขาวอริยพงษ์กับนายแวงเอา
 เข้าไปถวาย มีรับสั่งให้นายช่างเอาทองแดงหล่อยอดพระ-
 มหาธาตุปีที่ทองเต็มแล้ว ให้ฝขาวอริยพงษ์รับออกมา ครั้น
 ให้นายสามราชหงษ์ออกมาทำสารบาญชี ญาติโยมพระสงฆ์
 ทั้งปวง ให้ขาดจากส่วยจากอากรจากอาณัติประชาบาล ให้เป็น
 เจริญเป็นตระกูลข้าพระ นายสามราชหงษ์ทำบาญชีข้าพระโยม

สงฆ์ทั้งปวงอันรอมายู่เนิ่น ทำพระระเบียงล้อมพระธาตุแล้ว
 ทำกำแพงล้อมพระระเบียงทั้งสี่ด้าน แล้วทำที่พระห้อง
 พระระเบียงให้แก่พระสงฆ์ผู้ต้องพระราชนิมนต์นั้น ได้แก่
 มหามณฑลแต่มุขอิสาน ๑๕ ห้อง ได้แก่โชติบาล ๑๒ ห้อง
 ข้างประตูเหมรั้งศรีถึงธรรมศาลา แต่นั้นไปให้แก่มหาเถร-
 สุทธิพงษ์ ๑๕ ห้อง ถึงมุขอาคเน แต่นั้นไปให้แก่พระสังฆเถร-
 เพ็ช ๑๗ ห้อง ได้แก่ขุนไชยกุมารเจ้าเมืองบันทายสมอ พระ
 ประทานห้องหนึ่ง ได้แก่พระมหาเถรสรเพ็ช ๖ ห้อง ได้แก่
 พระธรรมกถัญญาณ ๙ ห้องถึงมุขมรตี แต่นั้นไปให้แก่ศรีสุสาน
 เจ้าเมืองไทร ๕ ห้อง ได้แก่มหาเถรนั้นห้อง ๑ ได้แก่มหาเถร
 มังคลาจารย์ ๒ ห้อง ได้แก่นนทสารีย์(๑) ๑๐ห้องทั้งประตูด้วย
 ได้แก่นางชีแก้วห้อง ๑ ได้แก่กระยา(๒) มิตร ๓ ห้อง ได้แก่
 ขุนไชยสุธาเจ้าเมืองสาย ๔ ห้อง ได้แก่ราชาศรีเทวาเจ้าเมือง
 กะตันตัน ๖ ห้อง ได้แก่ขุนศรีพลแปดอ้อมแสนเมืองขวาง
 เจ้าเมืองสระ ๔ ห้อง ได้แก่แม่นางอ้วนทองนายรามสักส่วย
 พฤทธิบาท ๗ ห้องถึงมุขพายัพ แต่นั้นไปให้แก่ขุนแปดสระ
 เจ้าเมืองตรัง ๕ ห้อง ได้แก่ราชาพัทธยาเจ้าเมืองพัทลุง ๖ ห้อง
 ได้แก่ขุนจุลาเจ้าเมืองลุงห้อง ๑ ได้แก่ราชรัตหัวเมืองไสย

(๑) ในหน้า ๖๓ เป็นนนทสารีย์.

(๒) ในหน้า ๖๔ เป็นกถัญยามิตร.

ขุนอินทราเจ้าเมืองเข้าด้วยห้อง ๑ ได้แก่นายสำเภาเสมียน
 ขุนอินทราเข้าด้วย ๓ ห้อง ได้แก่นายฉื่อน้อยหัวพันส่วย ๒ ห้อง
 ได้แก่นายจอมศรี นายน้อยยอดม่วงห้อง ๑ ได้แก่นายคำหัวปาก
 ห้อง ๑ ได้แก่นางเจ้าเรือนหลวงห้อง ๑ ได้แก่มหาปเรียนทศศรี
 ผขาวอริยพงษ์นายพุทธศร ๑๐ ห้อง ได้แก่มหาเถรอนุรุทธ
 ๓ ห้อง ได้แก่ขุนคลองพล ๓ ห้องถึงมুমอีสานเข้ากัน ๑๖๕ ห้อง
 พระพุทธรูป ๑๖๕ พระองค์

แลจึงมหาปเรียนทศศรีแลพระสงฆ์ทั้งหลาย แลผขาว
 อริยพงษ์แลนายสามราชหงษ์ ก็ให้ไว้กำแพงรอบพระระเบียง
 ทั้งสี่ด้านให้แก่พระสงฆ์ทั้งปวง กำแพงฝ่ายบูรพ์ ๔ เส้น ๑๓ วา
 แก่มุมอีสานไปให้แก่พงษ์ไพลโพธิมณฑลเศียรเส้น ๖ วา ได้แก่
 นายรัตนในโชติบาลเส้น ๕ วา ได้แก่นายรัศมีมหาเถรเหมรังศรี
 ถึงพระธรรมศาลา ๕ วา ได้แก่มหาเถรสุทธิชาติพงษ์วิกรมังคุด
 ๑๙ วา ได้แก่เพหารหลวง ๕ วาจนมุมอาคณ่ ด้านทักษิณได้แก่
 สังฆเถรเพ็ชเส้น ๒ วา ได้แก่เจ้าเมืองบันทายสมอ ๕ วา ได้แก่
 มหาเถรสรพเพ็ช ๑๙ วา ได้แก่มหาเถรธรรมกัลยาเส้น ๒ วา
 จนมุมหรีด ด้านปัจฉิมได้แก่เพหารหลวง ๘ วา ได้แก่ศรีสุตาน
 เจ้าเมืองไทร ๙ วา ได้แก่มหาเถรราชเสนา ๕ วา ได้แก่มหาเถร
 ๒ วา ได้แก่มหาเถรมังคลาจารย์ ๔ วา ได้แก่มหานนทสารีย์ ๑๙ วา

ได้แก่กัลยามิตร ๑๒ วา ทั้งประตูก้วย ได้แก่ขุนไชยสุรา ๙ วา
 ประตูก้างหนึ่งค้วย ได้แก่ราชาศรีเทวาเจ้าเมืองกะลันตัน ๙ วา
 ได้แก่ขุนศรีพลแปดอ้อมแสนเมืองขวางเจ้าเมืองสระ ๙ วา ได้แก่
 อัวทองนายรามส่วยพฤทธิบาท ๑๒ วาจนมุมพายัพ แต่ก้านอุคร
 ไปได้แก่ขุนแปดสันเจ้าเมืองตรัง ๘ วา ได้แก่ราชาพัทธยา
 เจ้าเมืองพัทลุง ๑๐ วา ได้แก่ขุนจุลาเจ้าเมืองลุง ๘ วา ได้แก่
 นายฉุ่ยน้อยหัวปากส่วย ๔ วา ได้แก่นายจอมศรีนายน้อยยอดม่วง
 ๒ วา ได้แก่นายคำหัวปากส่วย ๒ วา ได้แก่นางแม่เจ้าเรือนหลวง
 ขุนอินทราชาช่วยค้วย ๕ วา ได้แก่มหาเถรอนรุทธ ๙ วา ได้แก่
 ขุนคลองพล ๔ วาจนมุมอีสาน เข้ากันทั้งสิ้นตั้งเป็นกำแพงเท่านั้น
 ๑๗ เส้นกับวาหนึ่ง

จึงพระสงฆ์ทั้งหลายร้องฟ้องว่าจะขอที่ภูมิมีสัตไว้สำหรับ
 ญาติโยมทำเป็นนาจ้งหันสำหรับอาราม สำหรับพระระเบียง จึง
 ขุนอินทราชาแลพระสงฆ์ทั้งหลาย ก็ทำกระบวนให้นายสามราช-
 หงษ์แลฆราวาจารย์พงษ์เข้าไปถวาย จึงมีพระบรรพตตรัสให้หา
 ขุนอินทราชาแลพระสงฆ์เข้าไป จึงขุนอินทราชาแลพระสงฆ์เข้าไป
 จึงมีพระบรรพตตรัสให้ขุนรัตนากร คุมคนสามร้อยมารั้งเมือง
 นครศรีธรรมราช จึงมีพระบรรพตตรัสให้ขุนอินทราชาเป็น
 ศรีมหาราช ศรีมหาราชก็ทูลด้วยกิจพระศาสนาแลพระสงฆ์

ให้เจ้าคณะ ถวายขบวนแลปาณูซีพระสงฆ์ทั้งหลาย ก็ทูลด้วย
 ที่ภูมิมีสัตขอใ้ญาติโยมพระสงฆ์ทั้งหลาย สร้างสวนไร่นาไว้
 สำหรับอาราม สำหรับพระห้องสำหรับสงฆ์ทั้งหลาย และมีพระ
 บรรพตให้นายสามจอมจำพระบรรพตออกมาด้วย ศรีมหาราชา
 ให้ทำสารบาณูซีที่ภูมิมีสัตทั้งสองฝ่ายชเลเคนไว้แก่พระสงฆ์
 เจ้าใ้ญาติสร้างสวนไร่นาคินป่า สำหรับพระห้องพระระเบียง
 แลพระสงฆ์เมื่อมหาศักราช ๑๕๕๐ ปีนั้น จึงศรีมหาราชาแล
 นายสามจอมแจกคินป่า ๓ หัวปากนายคำ ให้แก่พระมหาธาตุ
 เจ้า ๑๕๐ เส้น ฝ่ายบูรพ์ให้อำแดงสาขาพยาบาล ๘ เส้น แลใ้
 นายศรีรักพยาบาล ๕ เส้น รั้วหนึ่งเป็นนาจ้งหันวัดใ้แก่
 นายทองใสหัวปาก ในโพธิมณฑล รั้วใ้พระกัลปนา เป็นนา
 จ้งหันในหัวสิบหมวก นายทองใสพยาบาล ใ้รั้วภูมิมีสัตใ้
 แก่พระเดิม แลมหาเถรพุทธสาคร บัณฑิตเพียนพยาบาล ตำบล
 สตกเมือง เป็นนา ๒,๐๘๘ กะบั้ง ใ้รั้วภูมิมีสัต ใ้แก่พระ
 ระเบียงมหาเถรสุทธิชาติพงษ์รั้วภูมิมีสัต ใ้แก่พระมหาเถร
 เหมรังศรี ใ้นายแพงนายว้วพยาบาล อำแดงทาน้องมหาเถร
 เหมรังศรี สร้างเป็นนาจ้งหัน ใ้รั้วภูมิมีสัตใ้แก่มหาเถร
 ปเรียนทศศรีสำหรับพระระเบียง ๑๐ ห้อง ใ้นายพุทธศร
 พยาบาล ฝ่ายทักษิณต่อเคนด้วยพระธรรมศาลา ฝ่ายขว้นออก

ต่อแดนด้วยพระกัลปนาฝ่ายวันตกทลาลดวง ฝ่ายสกินแม่น้ำ
 เป็นแดน เป็นนา ๑๑ เส้นกับรั้วหนึ่ง แลฝั่งศิลาไว้เป็นแดน
 ทั้งสี่ทิศ ให้วัดกฐิมีสักให้แก่อุโบสถ ๖ เส้น ให้วัดกฐิมีสักให้แก่
 มหาเถรสังฆเถรพิเศษ เป็นนาจังหันตำบลปัจฉิมทิศเมืองนาขวาง
 เจ็ดริ้ว ให้แก่พระธรรมศาลาเป็นนา ๘ เส้น เป็นนาจังหัน
 มหาเถรเหมรังศรีกำบลท่ากะสัง ให้แก่มหาสังฆเถรพิเศษกำบล
 ท่าซาก เป็นนาจังหันเข้าพระเป็นนา ๑๗ เส้น ให้วัดกฐิมีสัก
 ให้แก่นายน้อยทองสุก ให้วัดกฐิมีสักให้แก่พงไพลตำบล
 โพรหมณเทียร ให้วัดกฐิมีสักให้แก่มหาเถรโชติบาลให้นายรัก-
 พงษ์พญา ให้วัดกฐิมีสักให้แก่พระเคิม เป็นนาจังหันพระ
 มหาเถรพุทธสาคร กำบลตรอกเมืองเป็นนา ๑๑ เส้นกับรั้วหนึ่ง
 ให้วัดกฐิมีสักให้แก่พระระเบียง เป็นนาจังหันพระมหาเถร
 ธรรมราชแลมหาเถรพิเศษ ให้วัดกฐิมีสักให้เป็นนาเชิงคตเป็นนา
 ๒ เส้น ฝ่ายอากาศเมืองเป็นนาเชิงคตสงฆ์ให้เจ้าคณะ ให้วัด
 กฐิมีสักให้แก่พระระเบียง เป็นนาจังหันพระมหาเถรธรรมกัลยา
 ให้บาคุรจัดพยาบาล

แลศรีมหาราชาแลนายสามจอมวัดที่กฐิมีสักให้แก่ ทั้งนี้
 ให้ญาติทั้งปวงพยาบาล แลให้พระยาคำแพงแลพระระเบียง
 ทั้งนั้นด้วยแล้ว แลให้ขุนศรีพลเอาเชิงกุฎี ในวัดพระคูหา

วัดลำพูนฉวางเมืองสระให้เอามาจากมางพระธรรมศาลา ให้
มหาเถรเหมรังศรีรักษา แลมหาเถรเหมรังศรีก็ร้องฟ้องว่านาซึ่ง
แจกนั้นน้อยนัก แลจะขอคืนป่าตำบลบางน้ำเค็ม นาตะโหนด
อีกเล่า จึงศรีมหาราชาแลนายสามจอมให้นายวัดปลัดศรีมหา
ราชาไปวัดคืนป่าแลบางน้ำเค็มนาตะโหนดอีกเล่า ให้แก่มหาเถร
เหมรังศรี ๆ ก็ให้นายวัวอำแดงรา อำแดงทา น้องมหาเถร
เหมรังศรีสร้างเป็นนากำนันห้องแล้ว อำแดงเอื้อยให้แก่ชายใส
พี่พระมหาเถรเหมรังศรี ช่างหัวนอนอำแดงทราสร้างนั้นให้วัด
ภูมิมีสัตต์ให้แก่อำแดงสังสร้างเป็นนาจังหันพระเจดีย์ แล้วให้
วัดภูมิมีสัตต์ให้นายอุณจันหันเป็นนาพระกัลปนาให้วัดภูมิมีสัตต์
ให้นายสามบุรุษแลอำแดงใหม่รักษา ให้วัดภูมิมีสัตต์ให้นาย
แผ่นหนาพระกัลปนา ให้วัดภูมิมีสัตต์ให้มหาเถรเหมรังศรี
ให้นางเพงสร้างเป็นนาจังหัน ให้วัดภูมิมีสัตต์ให้ในกัลปนาใน
หัวสิบนายหมู่สร้างเป็นนาจังหัน ๔ เส้น ๓ หมวคเป็นนาจังหัน
เจ้าคณะ แล้ววัดภูมิมีสัตต์ตำบลท่าชี ให้แก่พระธรรมศาลา
ให้นายอินสร้างเป็นนาเข้าพระแลจันหันพระมหาเถรเหมรังศรี
ให้วัดภูมิมีสัตต์ให้แก่ชายสามพี่ชายนางจัตวาม อำแดงเอื้อย อำแดง
บุญหนองสร้างคลองแจะ เป็นนาจังหันสำหรับพระธรรมศาลา
มหาเถรเหมรังศรีให้วัดภูมิมีสัตต์ให้แก่ชายงัว อำแดงเอื้อย

อำเภอบุนนongสร้างคลองตำบลปิ่นแถมมาตร เป็นนาจ้งหันสำหรับ
 พระธรรมศาลา มหาเถรเหมวังศรี ให้วักภูมิมีสักให้แก่นายอุ๋น
 นายคำศรีสร้างตำบลพระกระเสศ เป็นนาจ้งหันมหาเถรเหมวังศรี
 ให้วักภูมิมีสักให้แก่ชาวลางคินสร้างตำบลมุ ให้วักภูมิมีสัก
 ให้แก่มหาเถรมังคลาจารย์ แลมหาเถรนนทสารีย์สร้างตำบล
 ยวนกระแลบทะ ให้นายเกิกสร้างพยาบาลสำหรับพระระเบียง
 ให้วักภูมิมีสักให้แก่นายพุทธสรแลผขาวอริยพงษ์ตำบลพะเคียน
 สร้างเป็นนาจ้งหันปเรียนทศศรี ให้วักภูมิมีสักให้แก่นายพุทธสร
 แลผขาวอริยพงษ์ สร้างตำบลท่าชี ๓ ไร่ เป็นนามหาปเรียนทศศรี
 ให้วักภูมิมีสักให้แก่นายพุทธสรตำบลพายัพเมือง สร้างเป็น
 นาจ้งหันมหาปเรียนทศศรี ให้วักภูมิมีสักให้แก่มหาเถรเพ็ช
 ตำบลท่าชีสร้างสำหรับพระระเบียง ให้วักภูมิมีสักให้แก่นายคำ
 สร้างตำบลฉลง ให้วักภูมิมีสักให้แก่นายเทพตำบลพะเคียน
 สำหรับพระธรรมศาลา แลมหาปเรียนทศศรี เหมวังศรี ทั้งนี้
 ย่อมศรีมหาราชแลนายสามจอมแจกคินป่าให้ทุกสังกัดทุกหมู่
 จ้งศรีมหาราชแลนายสามจอมแจกทำบาญชีที่เชิงกุฎีวัดให้แก่
 แม่นางเจ้าเรือนหลวง แลหัวสิบชาวปทาร์พระกัลปนา แลวัด
 ให้ผู้ครองเพณิแลพระสงฆ์อันขึ้นแก่เจ้าคณะแลพระสงฆ์
 วัดนอกวัดเสคนารายทั้งหลายให้ทุกตำบลตามพระบรรทุลแล้ว

ให้นายสามจอมเข้าไปถวายบังคม แล้วถวายชบวนพระมหาธาตุ
 แลพระระเบียง แลโพธิมณฑลเศียรแลพระเค็มแลอารามแลบาญชี
 แลญาติพระสงฆ์ แลที่ภูมิมีสัตว์ทั้งปวง แลนายสามจอมทูลด้วย
 พระเจดีย์แลพระเพทาร์ แลขอประคิษฐานผู้คน แลญาติไว้เป็น
 ข้าพระแลขอที่ภูมิมีสัตว์ จึงมีพระราชโองการอนุโมทนาด้วย
 นายสามจอม จึงให้นายเวงจำ พระบรรพทูลไปมอบที่ภูมิมีสัตว์
 แลข้าพระไว้สำหรับพระนั้น แลห้ามราชการทั้งปวงนั้น มีพระ
 ราชโองการไว้สำหรับพระ แลนายสามจอมได้ที่ภูมิมีสัตว์ตำบล
 บ้านสน ได้พระระเบียงได้กำแพงล้อมพระมหาธาตุด้วย แล้ว
 พระศรีมหาราชาสร้างพระวิหารฝ่ายทักษิณพระมหาธาตุ แลก่อ
 พระเจดีย์เพทาร์สูง ๗ วาปีกทองลงถึงอาสน์ ก่อพระพุทธรูป
 ทั้งสี่ด้าน ๆ ละแปดพระองค์ เข้ากัน ๓๒ พระองค์ พระพุทธรูป
 ประชานด้านละองค์เป็นพระ ๓๖ พระองค์ ได้ชื่อพระวิหาร
 หลวง แลพระมหาเถรเหมรังศรีสร้างพระธรรมศาลา ขุนศรี
 พลแปดอ้อมแสนเมืองขวาง เอาเชิงภู่วัดคุหาวัคฉวางวัคฉำพูน
 เอาจากมามุ่งพระธรรมศาลา

อยู่มาพระศรีมหาราชาถึงแก่กรรม ศักราช ๑๘๖๑ ปี
 โปรดให้ข้าหลวงออกมา เป็นศรีมหาราชาแต่งพระธรรมศาลา
 ทำระเบียงล้อมพระมหาธาตุ แลก่อพระเจดีย์วัคศก มีพระ

บัตฑูรให้พระศรีมหาราชาไปรับเมืองลานตาก ศรีมหาราชาถึง
 แก่กรรมเอาศพมาไว้วัดศก แล้วเอามาก่อเจดีย์ไว้ในพระเดิม
 ๙ ยอด

เมื่อศักราชได้ ๑๙๑๙ ปี โปรทให้หลวงศรีวรวงษาเป็น
 เจ้าเมืองมาทำวิหารฝ่ายอุครพระธาตุ ทักชิดพระโพธิมณฑลเศียร
 ก่อพระสูง ๗ ศอก หล่อพระสามฤดูองค์หนึ่งไว้ปัจฉิม เมียหล่อ
 องค์หนึ่งไว้ฝ่ายบูรพ์ ชื่อว่าเพหารเขียน แล้วอุทิศข้าหญิงชาย
 ไร่นาไว้สำหรับรักษาพระ โปรทให้หลวงพิเรนทรเทพมาเป็น
 เจ้าเมือง พระทิพราชาน้องพระญาสุพรรณเป็นปลัดศึกอารุยก
 มาตีเมืองแล้ว ไปตีเมืองพัทลุง ได้ทิพราชาเป็นแม่ทัพ ไปตีได้คืน
 เล่า

เมื่อศักราช ๒๐๓๙ ปี โปรทให้พระยาพลเทพราชมาเป็น
 เจ้าเมืองเกณฑ์ตักแต่งทำกำแพงกำซับไว้ แล้วเข้าไปกรุงไปทาง
 เมืองสระ

เมื่อศักราช ๒๑๔๑ ปี โปรทให้พระยาศรีธรรมราชาเสะ
 มาเป็นเจ้าเมืองอุชงคนะให้ลักปหม่าหนาเป็นแม่ทัพเรือมารบ
 เสียขุนคำแห่งปลัดนครปากพระญา ข้าศึกรุกเข้ามาถึงตีนกำแพง
 ฝ่ายอุคร พระยาศรีธรรมราชาออกรบศึกหนีไป

เมื่อศักราช ๒๑๔๔ ปี โปรคให้พระรามราชทายน้ามา
เป็นเจ้าเมือง เอาขุนเขยวราชมาเป็นปลัด รัชช้าวศึกของคณะ
จึงพระยาให้ขุดฝายบุรุษ แต่ลำน้ำทำวังมาออกลำน้ำฝายทักษิณ

เมื่อศักราช ๒๑๗๑ ปี ศีกของคณะยกมา พระญาติให้
ตั้งค่ายคูฝายอุตร แลแต่งเรือหุ้มเรือพายพลประมาณห้าหมื่น
เศษ รบกันเจ็ดวันเจ็ดคืน ขุนพัฒน์จ้อออกหักทัพกลางคืนศึก
แตกลงเรือศึกเผาไฟเสีย พระญาติถึงแก่กรรม พระญาติแก้ว
ผู้หลานก่อพระเจดีย์บรรจุธาตุไว้ในพระธรรมศาลา

ศักราช ๒๑๕๗ ปี มีพระบรรพตโปรคให้พระญาณบริบาล
พลราชเจ้าเมืองตะนาวศรีมหานครมาเป็นเจ้าพระญาณศรี
ธรรมราช เศษไชยอภัยพิริบรากรมพาหุ เจ้าพระญาณศรี
ธรรมราช

บรรณานุกรม

๑. ศิลปากร, กรม. รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช,
พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน์, ๒๕๐๕.
๒. ศิลปากร, กรม. ทะเบียนโบราณวัตถุสถานทั่วราชอาณาจักร,
พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๑๖.
๓. จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ.
จดหมายเหตุพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัว เสด็จประพาสแหลมมลายูคราว ร.ศ. ๑๐๕,
๑๑๗, ๑๑๘, ๑๒๔, ๑๒๘. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณ
พิพรรฒธนากร, ๒๔๖๗.
๔. มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. จดหมายเหตุ
สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหา
วิชราวุธสยามมกุฎราชกุมาร เสด็จหัวเมืองบักขี้ไต้
ร.ศ. ๑๒๘ พ.ศ. ๒๔๕๒, พระนคร : โรงพิมพ์
มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๐.
๕. คำทรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมพระยา และนริศรานุวัดติวงศ์, สมเด็จพระเจ้า
บรมวงศ์เธอกรมพระยา, ตาสั้นสมเด็จพระ เล่ม ๓,
พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๕.

๖. ประทุม ชุ่มเพ็งพันธ์ุ. นครศรีธรรมราช, พระนคร :
โรงพิมพ์กุรุสภา, ๒๕๑๕.
๗. สวัสดิ์ รัตนเสวี. ตำนานพระบรมธาตุ จังหวัด
นครศรีธรรมราช, โรงพิมพ์ ส. พยุงพงศ์
๘. ธนากรกรุงเทพจำกัด. วัดพระมหาธาตุวรมหา-
วิหาร, พระนคร : โรงพิมพ์แสงศิลป์การพิมพ์,
๒๕๑๗.
๙. ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๕๓ ภาค ๑ พ.ศ. ๒๔๗๙.
๑๐. ศรีธรรมประสาธน์, พระ. ศรีธรรมประสาธน์
พระนคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๑๑.

พระมหาธาตุเจดีย์จำลอง ๔ มุมกำแพงแก้ว

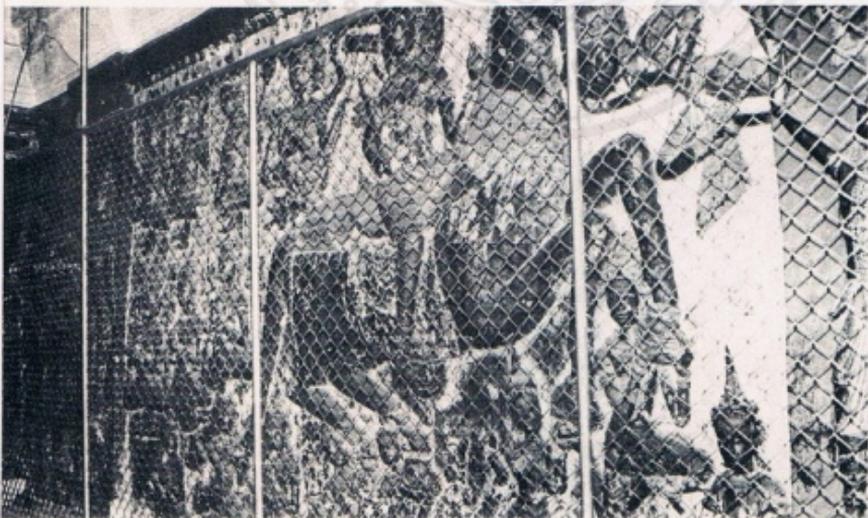

บันไดขึ้นสู่ลานทักษิณด้านซ้าย

บันไดทางขึ้นสู่ลานทักษิณด้านขวา

ภาพพระมหากษัตริย์ในขบวน

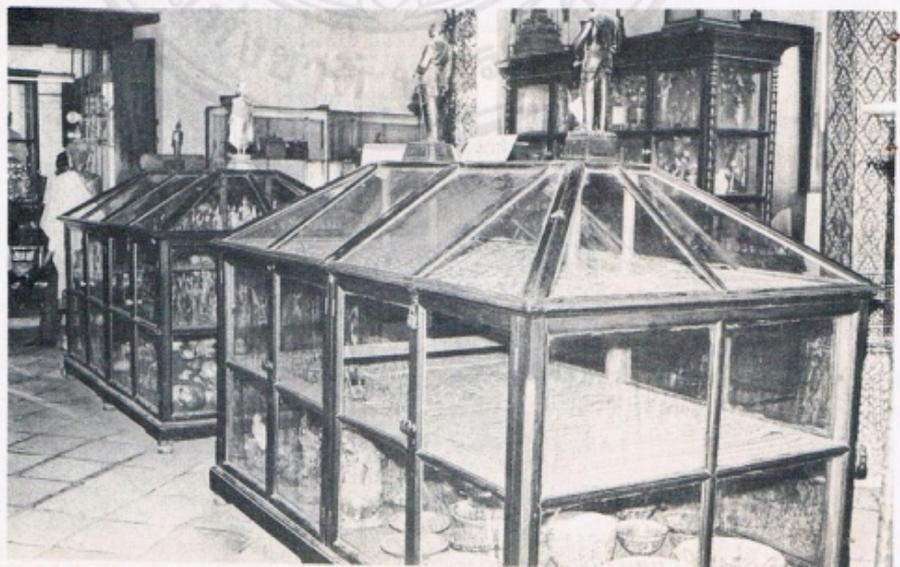
พระหลักเมือง

บานประตูชั้นลานทักษิณ

พระประธานในวิหารเขื่อน

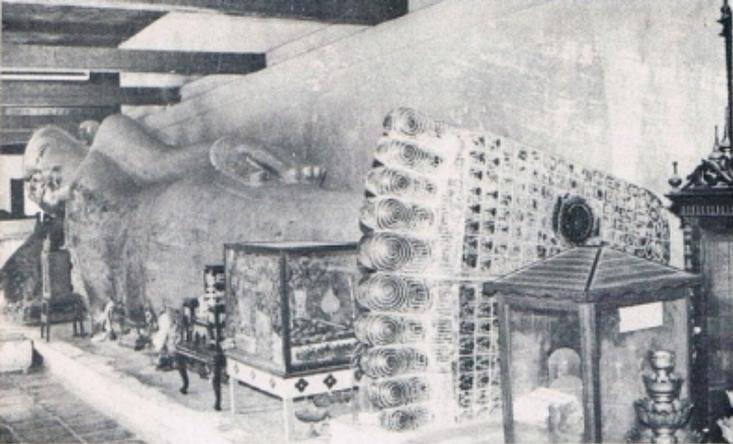
ตู้เก็บของในวิหารเขื่อน

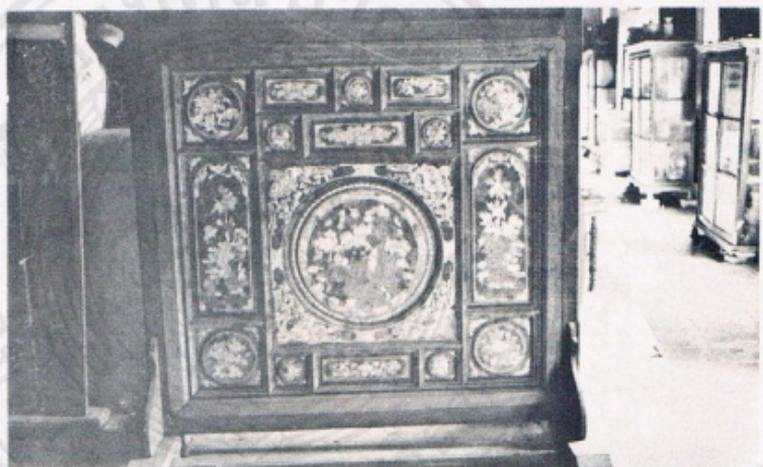
วิหารโพธิ์ลังกา

พระพวย

พระพุทธรูปไสยาสน์

ลิ้นแลมุก

หีบศพ

พระบรมราชา

พระพุทธรูป สกลช่างนครศรีธรรมราช

นางพระธรณี^{๑๔}
หน้าวิหารสามจอม

พระเจ้าสุริยธรรมโสกราช
พระประธานในวิหารสามจอม

ภาพพระพุทธรูปประวัติ
ตอนตัดพระเมาฬี

วิหารพระกัจจายณะ

พระกัจจายณะ

ซุ้มซ่างและพระพุทธรูปในเรือนแก้ว
ในวิหารทับเกษตร

วิหารกค
มีประตูด้านหน้าชื่อประตูมหารังศรี

พระพุทธรูปในวิหารกค

โครงการระดุดปลาวาฬ

โครงการระดุดปลาวาฬ

เจดีย์ราชรอบองค์
พระมหาธาตุ

เจดีย์พระปัญญา

พระปัญญา

วิหารพระธรรมศาลา

พระเจดีย์สวรรค์

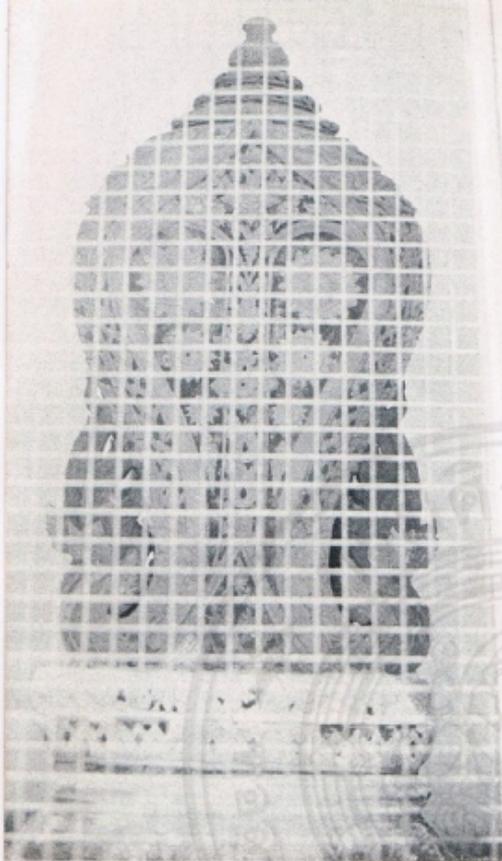
นางเหมชลา

พระวิหารหลวง

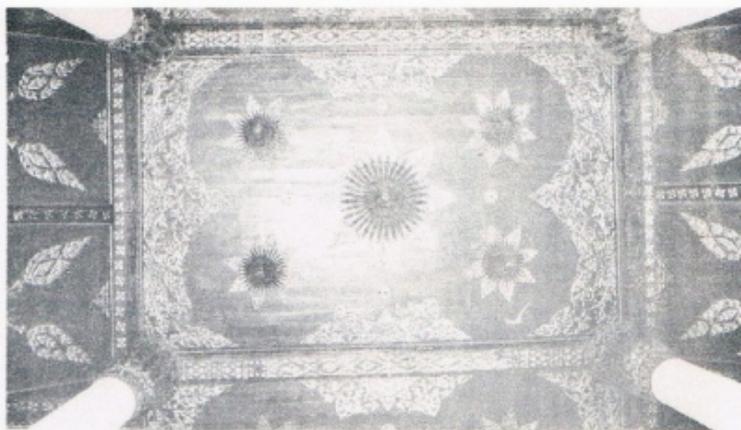
โบสถ์พระวิหารหลวง

พระมหาธาตุเจดีย์และพระวิหารหลวง

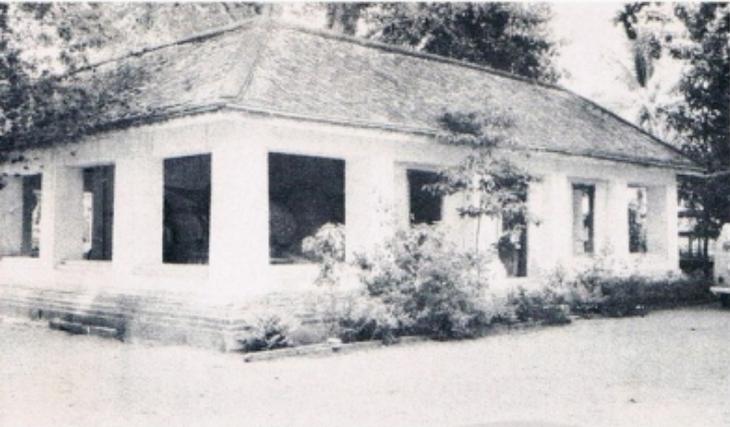
เพดานพระวิหารหลวง

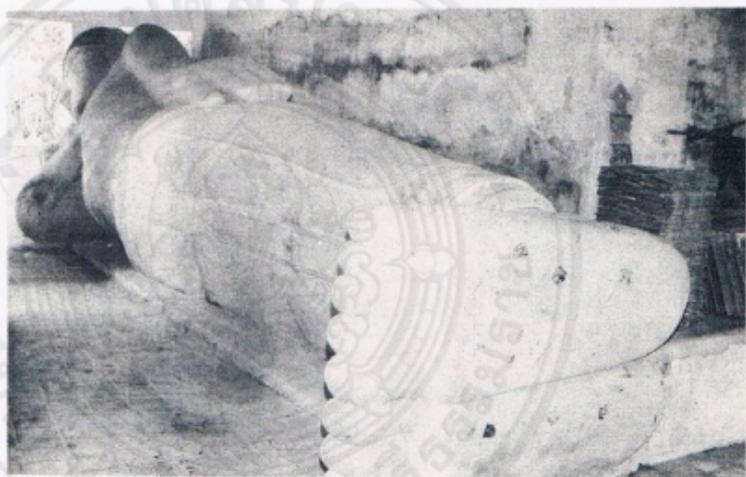
พระธาตุบาทจำลอง

สำนักงาน
จัดหาผลประโยชน์

วิหารโพธิ์พระเดิม

พระพุทธรูปไสยาสน์
ในวิหารโพธิ์พระเดิม

ศาลาศรีพุทธิสาร

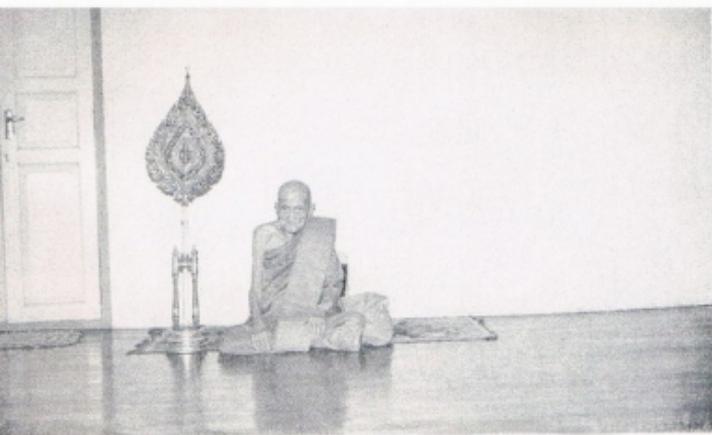

ต้นพระศรีมหาโพธิ์พุทธคยา

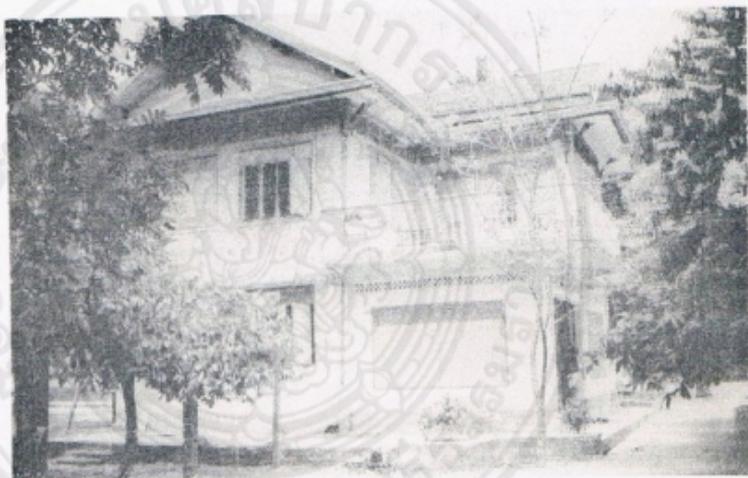

ประตูเขาวราช

เจ้าอาวาสองค์ปัจจุบัน

กุฏิเจ้าอาวาส

กุฏิรองเจ้าอาวาส

โรงเรียนปรีชดิธรรม

บริเวณกุฏิพระ

บริเวณหน้าวัด

